

INDLEDNING	2
Motivation.....	3
Problemformulering.....	3
Afgrensning af problemfelt.....	4
Metode.....	5
Metodiske overvejelse.....	7
Dimensionsforankring.....	7
SØREN AABYE KIERKEGAARD	8
Angst hos Kierkegaard.....	10
Arvesynd.....	10
Syntesen.....	12
Uskylden.....	15
Springet.....	16
Angsten for det onde og angsten for det gode.....	16
Stadielære.....	19
Forførelers dagbog og seksualangst hos Kierkegaard.....	23
Tvetydigheden.....	28
Sammenfatning.....	29
Kritik af Kierkegaard.....	30
SIGMUND FREUD	31
Angst hos Freud.....	32
On the grounds for detaching a particular syndrome from neurasthenia... (1895).....	33
Forelæsning 25 (1917) - Angsten.....	35
Forelæsning 32 (1932) – Angst og driftsliv.....	40
Begrebet angstlyst hos Freud.....	41
Sammenfatning.....	42
Kritik af Freud.....	43
SAMMENLIGNENDE ANALYSE AF FREUD OG KIERKEGAARD	44
Angstlyst.....	49
KINSEY	49
BALINT	55
Thrills.....	55
De to persontyper.....	57
Regression og kronologi.....	59
DISKUSSION	61
Kedsomhed.....	61
Angsten som urinstinkt?.....	62
Jagten på den søde angst.....	63
Når man mister kontrollen.....	66
Den kunstige virkelighed.....	66
Kvinder og mænd.....	67
Gys og gru.....	68
Lyst.....	70
KONKLUSION	72
PERSPEKTIVERING	74
RESUMÈ	75
ABSTRACT	76
LITTERATURLISTE	77

INDLEDNING

I Danmark, som i andre vestlige lande, bliver flere og flere mennesker behandlet med angstdæmpende medicin mod depressioner, angstanfald og lignende. Angsten har måske for alvor fat i det moderne samfund, der ihærdigt - og uden videre held - prøver at holde den for døren. Og så alligevel - samtidigt virker det som om, at vi ikke kan få nok af ængstelserne og selv søger dem, bevidste om den fare vi sætter os selv i.

Man kan ikke helt lade være med at undre sig. Hvad er det, der får mennesker til at hoppe ud fra et fly i 5 kilometers højde, bungeejumpe eller en anden form for ekstrem-sport? Hvorfor ser så mange mennesker horror- og gyserfilm, når de bagefter, på vej hjem i mørket, ser sig nervøst over skulderen? Kan svaret være angstlyst? Lysten til at blive angst? Lysten til thrills?

For at finde ud af hvad mennesker tiltrækkes af ved thrills, må det først fastslås, hvad angst er rent begrebsmæssigt og hvordan det påvirker os som mennesker. Til at belyse emnet, har vi valgt den danske filosof, Søren Aabye Kierkegaard, og psykoanalysens grundlægger, Sigmund Freud. Begge er de ophavsmænd bag skelsættende tanker indenfor hver deres gren, henholdsvis psykoanalysen og eksistentialismen, og begge går de i dybden med angst. Selvom de anskuer begrebet fra to forskellige vinkler, har de også visse interessante ligheder og ved netop at arbejde med begge, giver det os en god basis for forståelse af begrebet. En forståelse der, sammen med anvendt teori af psykoanalytiker, Michael Balint, vil sætte os i stand til at give et muligt bud på, hvorfor mennesker påvirkes forskelligt af angsten og enten vælger eller fravælger thrills.

Motivation

Vores fælles interesse for angst, stammer fra vores hverdag, hvor vi i medierne og i vores respektive omgangskredse oplever, at mennesker ængstes. Måske får de endda en eller anden form for angstdæmpende medicin. Endog har nogle af os selv følt angsten på et eller andet plan. Det kan være skræmmende at opleve og vi vil derfor gerne opnå svar på nogle af vores spørgsmål omkring angsten i dette projekt.

Vi arbejder med Freud og Kierkegaard der, på trods af at de er teoretikere af en ældre dato, til en vis grad stadig syntes aktuelle i dag. Endvidere anses de som stamfædre indenfor hvert deres felt, en slags pionerer.

Efter vores viden voksede, i takt med antallet af læste sider, har vi i gruppen fundet ud af, at det især er en bestemt gren af teorierne om angst, der interesserer os; nemlig angstlysten. Her træder Michael Balint til med sine interessante teorier om typer, der enten tiltrækkes eller frastødes af angsten. Angstlysten motiverer os. Når vi selv oplever denne lyst til angst på egen krop, undres vi. Det er fascinerende at tænke på hvor mange milliarder, der omsættes for i underholdningsindustrien, når mennesker frivilligt betaler, for at udsætte sig selv for angstprovokerende oplevelser.

Grundlæggende interesserer vores gruppe sig altså for den lidt mørkere side af menneskets psyke omhandlende angst og angstlyst, belyst filosofisk og psykologisk.

Problemformulering

I hvilket omfang kan en sammenlignende analyse af Freud og Kierkegaards teorier, give os en fyldestgørende forståelse af begrebet angst?

og

Kan en sådan forståelse, med en filosofisk og psykoanalytisk tilgang, forklare hvorfor nogen mennesker søger angstlystoplevelser og nogen ikke gør?

Afgrænsning af problemfelt

I dette projekt har vi valgt at afgrænse projektet til udelukkende at have med de psykiske aspekter af angst og angstlyst at gøre, belyst psykoanalytisk og filosofisk, og udelade de fysiske aspekter. Vi kunne netop have valgt at se på hvad angst, og specielt angstlyst, gør fysisk ved kroppen, for på den måde at kunne spore en eventuel fysisk begrundelse for angstlysten – det påstås af nogle, at hormonniveauet bevæger sig på samme måde ved thrills som ved seksualakten. Men vi har altså valgt udelukkende at se på de psykiske og filosofiske aspekter ved angst og angstlyst.

Det blev derefter foreslået internt i gruppen, at vi nøjedes med Freud og Kierkegaard, som repræsentanter for hver deres tilgang, men efter behandling af Freud, ønskede vi stadig en yderligere uddybning af psykoanalysen og angstlysten og valgte derfor Michael Balint. Samtidig var vi nød til at foretage et valg. Vi har ikke været i stand til at finde en nutidig filosof, som beskæftiger sig med begrebet lystangst. Dette valg kunne vi acceptere, fordi vi mener, at Kierkegaard er en dækkende repræsentant, for den side af teorien om angst, gennem sit arbejde med eksistentialismen. Desuden fravalgte vi det, idet vi hellere vil oparbejde en dybdegående viden om få teorier, end en overfladisk viden om mange teorier.

En tredje vigtig afgrænsning har været at vælge at undlade brugen af statistikker vedrørende ekstremsport. Vi mener, at det kunne være interessant at se på statistikker, som kunne vise ekstremsportsudøveres begrundelser for, hvorfor de dyrker ekstremsport, men vi mener absolut, at det hører til i en anden opgave end vores. Vi mener kun at have brug for statistikker, som kan påvise sammenhængen mellem lyst og angst, idet vi ikke vil komme frem til et kvantitativt resultat i vores konklusion. Med et kvalitativt resultat mener vi, et resultat som skulle kunne sige noget om hvor mange, der dyrker ekstremsport og om tallet er stigende. Vi vil udelukkende frem til de psykiske aspekter ved angst og angstlyst.

Metode

Vi ønsker at give en fyldestgørende beskrivelse af Kierkegaard og Freuds teorier om angst. Efter en grundig gennemgang af dette, benytter vi de teorier, de har skrevet om angstlyst, suppleret med Michael Balints teori om angstlyst, til at give os en mulig forståelse af begrebet.

I begyndelsen af afsnittet om Kierkegaard gennemgås hans baggrund, idet vi mener, at en forståelse for hans opvækst og baggrund, kan give en mere kvalificeret forståelse af hans teorier. Herefter gennemgås Kierkegaards angstteori, med udgangspunkt i hans værk, *Begrebet Angst*, men ligeledes i hans udgivelser om eksistensfilosofi. Dernæst gennemgås Kierkegaards eksistentialistiske faser, idet de forskellige faser har relation til angsten og sætter sit præg på mennesket.

Til slut gennemgås *Forførerens Dagbog* for at belyse seksualangsten, herigennem også angstlysten, hvorefter vi tager kritisk stilling til Kierkegaards teorier og begrundet vores kritik i det læste stof.

Vi har under hele analysen af Kierkegaard, valgt at bruge en del sekundær litteratur, for bedre at kunne afkode hans teorier, idet han både er tvetydig og svært tilgængelig. Af sekundær litteratur bruges primært litteratur af Arne Grøn, Kresten Nordentoft og Peter Thielst.

Freud afsnittet begynder også med en kort gennemgang af hans liv og karriere. Dette har vi fundet vigtigt, da udviklingen i Freuds karriere fra neurolog til grundlægger af den psykoanalytiske skole, har haft en væsentlig betydning, for hans måde at arbejde på.

Freud teori om angst fremlægges i 3 forskellige tekster, en artikel, *On the grounds for detaching a particular syndrome from neurathenia under the description "anxiety neurosis"* fra 1895, samt to forelæsninger, som Freud vier til angsten. Forelæsningen fra 1925 vier han primært til angsten og den fra 1932 til både angst og driftsliv. Vi

laver herefter en kronologisk gennemgang af udviklingen i Freuds angstbegreb, der ændres i takt med, at han går fra at være meget neurologisk i sin fremstilling, til at slutte af med et mere psykoanalytisk syn på begrebet angst.

Afsnittet slutter af med en kritik af Freud og hans definition på begrebet angst, da det kan diskuteres om hvorvidt hans udlægning har visse mangler.

Herefter giver vi vores bud på en sammenlignende analyse af Kierkegaard og Freud, delvist støttet af Kresten Nordentofts værk *Kierkegaards Psykologi*. Vi mener, at det er vigtigt at sammenholde de to, for at finde de punkter hvor de er enige med hinanden og de punkter hvor de er uenige. Hvordan de kan supplere hinanden, bidrager ligeledes til vores forståelse af angsten og angstlysten.

Kierkegaard og Freud har det til fælles, at de ikke har nogle statistiske fakta eller på anden måde kvantitative grundlag at basere deres teorier på. Freud har dog sine klienter fra sit arbejde, som neurolog og psykolog som forskningsgrundlag - Kierkegaard har kun sin umiddelbare omverden. På baggrund af det mener vi, at det kan verificere vores projekts konklusion yderligere at inddrage empiriske undersøgelser. Derfor har vi brugt Alfred C. Kinseys sociologiske undersøgelse om sex hos den amerikanske befolkning i 1940'erne og 1950'erne. Til at supplere dette har vi benyttet en tværkulturel undersøgelse, af Clellan S. Ford og Frank A. Beach, fra nogenlunde samme tid.

Dernæst uddyber vi angstlysten ud fra Michael Balints teori. Vi gennemgår hans værk *Thrills and Regression* og supplerer med *Primary Love and Psyko-analytic Technique* og hans eneste værk i dansk oversættelse, nemlig *Grundbristen*.

Til sidst kommer vi selv på banen med egne begrundede meninger i diskussionen, fulgt op af en konklusion og en perspektivering.

Metodiske overvejelse

Vi har igennem projektet været yderst tilfredse med vores valg af primære teoretikere, nemlig Kierkegaard og Freud, fordi de er glimrende til at belyse angst, ud fra hver deres tilgang. Hvad vi dog har måttet sande er, at ingen af disse siger særligt meget om lystangst og, at sammenhængen med Balint måske derfor er lidt søgt.

(Balint, som udelukkende beskæftiger sig med lystangst, baserer dog sine teorier på psykoanalysen.) Vi havde måske vundet en bedre sammenhæng i opgaven, hvis vi havde valgt at belyse begrebet angst ud fra en tredje teoretiker, men så havde vi mistet vores egen subjektive interesse for lystangsten.

Et andet punkt, som vi efterfølgende har overvejet, er hvorvidt vi bliver farvet af brugen af sekundærlitteratur, specielt i afsnittet om Kierkegaard. Vi kan jo ikke undgå at blive farvet af Grøn, Nordentoft og Thielst og analyserer, efter læsning af disse, Kierkegaards teorier med en helt bestemt optik. Spørgsmålet er jo blot, om vi havde været bedre hjulpet, hvis vi ikke havde tilegnet os Kierkegaard igennem sekundærlitteratur, men derimod udelukkende havde brugt vores egen viden til at afkode hans ofte tvetydige teorier. Her må vi jo nok indse vores egen faglige grænser og acceptere, at vi ikke helt på egen hånd ville have været i stand til at læse Kierkegaard så kvalificeret, som vi nu har været i stand til med hjælp af Grøn, Nordentoft og Thielst. Dog håber vi ikke, at vi er ensporede i vores tolkning, fordi vores sekundære teoretikere netop er forskellige. Den sekundære litteraturs største force er jo desuden også, at den sætter os i stand til at se kritisk på den primære litteratur.

Dimensionsforankring

Vi mener at have dækket dimensionerne Videnskab og Filosofi, Subjektivitet og Læring og Fremmedsprog.

Vi har i vores projekt behandlet begrebet angst tværfagligt. Den ene tilgang, repræsenteret af Søren Aabye Kierkegaards tanker, er den eksistentialistisk filosofiske. Her tillægges angstens årsag det kommende, som individet er uvidende om. Den anden tilgang er den psykoanalytiske, ved teorier af Sigmund Freud. Her er angstens årsag en eller flere hændelser i barndommen, som senere influerer individet. Vi mener, at vi har dækket dimensionen Fremmedsprog, fordi vi har læst en meget stor del primærlitteratur af blandt andet Albert C. Kinsey, Michael Balint og Sigmund Freud på engelsk.

SØREN AABYE KIERKEGAARD

Søren Aabye Kierkegaard blev født i 1813 i København, som yngste barn af Ane Sørensdatter og Michael Pedersen Kierkegaard. Faren var opvokset i Vestjylland, hvor pietismen vandt frem, og videreførte sit strengt kristne livssyn i opdragelsen af Søren Kierkegaard og hans søskende (jf. Jansen :11ff). Søren Kierkegaard havde livet igennem et anstrengt forhold til sin meget religiøse og disciplinære far.

Af uddannelse var Kierkegaard teolog, men supplerede derudover med en magistergrad i filosofi. Han virkede dog aldrig som teolog, og var en stærk kritiker af kristendommen som institution, trods det, at han var dybt religiøs. I 1840 blev han forlovet med Regine Olsen, men brød forlovelsen efter 13 måneder. Den 11. november 1855 døde Søren Aabye Kierkegaard.

Kierkegaard havde, frem til sin død, et næsten eruptivt forfatterskab, hvori han brugte adskillige pseudonymer; Hilarius Bogbinder, Johannes Climacus, Constantin Constantius, Johannes de Silentio, Victor Eremita og Vigilius Haufniensis.

Kierkegaards forfatterskab deler sig desuden i to; en del hvor han udgiver prædikenslignende skrifter i eget navn, og en del hvor han er mere filosofisk og

eksperimenterende og benytter pseudonymer. Hensigten med pseudonymerne var ikke at skjule sig bag dæknavne eller at undgå censur. Kierkegaard opfattede nærmere sig selv som en dramatiker, der skabte forskellige roller og typer og undersøgte hvordan de udviklede sig. Han lod hver type få sit eget værk, hvori dens særlige personlighed kunne fremsætte sine bestemte synspunkter. Kierkegaard brugte pseudonymerne, til at udgive de mere kontroversielle værker og kommenterede så disse udgivelser i eget navn.

Filosofien på Kierkegaards tid var præget af den toneangivende filosof Hegel, som Kierkegaard oprindeligt var meget optaget og inspireret af. Efterhånden måtte han dog gøre op med Hegels spekulative systemtænkning, da det ikke levnedde meget plads til subjektive, eksistentielle og lidenskabelige spørgsmål. Hegel opfattede ånden som objektiv, som en Verdensånd, og ikke som den subjektive ånd Kierkegaard opererer med. Det var Kierkegaards egne eksistentielle kvaler, ovenpå bruddet med hans forlovede Regine Olsen, der for alvor førte ham væk fra den hegelianske tænkemåde. Faktisk gik Kierkegaard senere direkte imod Hegel og brugte ham ofte som skydeskive for kritiske bemærkninger.

Kierkegaard havde også sin baggrund i den danske personlighedsfilosofi fra Holberg til Poul Martin Møller, som var optaget af personlige livsproblemer - både moralske og psykologiske. Især P.M. Møller fik stor betydning for Kierkegaard. Han var den første dansker, der kritiserede Hegel og havde et skarpt analytisk blik for mange menneskelige og eksistentielle svagheder. Derudover var han Kierkegaards lærer og gode ven (jf. Thielst 1992:9ff).

I den følgende gennemgang af Kierkegaards angstbegreb vil vi lægge ud med et af hans hovedværker, *Begrebet Angst*, hvorefter en yderligere udbygning ud fra nogle af hans andre værker og en del sekundær litteratur vil blive gennemgået, for det formål at udbygge vores viden om begrebet angst set med hans øjne.

Angst hos Kierkegaard

”(...) *ethvert Menneske har (...) at lære at ængstes, for at han ikke enten skal fortabes ved aldrig at have været angest, eller ved at synke i Angesten; hvo der derfor lærte at ængstes retteligen, han har lært det Høieste*” (Kierkegaard 1963:234).

Sådan beskriver Kierkegaard, under et af sine pseudonymer, Vigilius Hafniensis, som oversat til dansk betyder 'den årvågne københavner', nødvendigheden i, at ethvert menneske lærer at ængstes. I hans værk, *Begrebet Angest*, hvor ovenstående citat stammer fra, spekulerer Kierkegaard over angstens oprindelse og funktion. Han langer ligeledes ud efter sin samtid, der ved ”*adspredelser og høirøstede Foretagenders Janitscharmusk [forsøger] at holde eensomme Tanker borte, ligesom man ved Blus, ved Hulen, ved Bækkeners Lyd holder de vilde Dyr borte i Amerikas Skove*” (Kierkegaard 1963:207). Angsten forsøges forgæves holdt for døren. En problematik, der synes evigt aktuel, idet man ikke kan påstå, at menneskets trang til adspredelse er blevet mindre i dag, eller også er den under alle omstændigheder blevet mere synlig. Antallet af mennesker med diagnosticeret angst må ligeledes siges at udgøre en god del af befolkningen¹.

I de følgende afsnit søger vi at finde ind til kernen af Kierkegaards angstanalyse; hvorfor ængstes man og hvori ligger nødvendigheden i at lære at ængstes?

Arvesynd

Når man læser *Begrebet Angest*, kan man umiddelbart synes, at værket handler mere om synd end om angst. Kierkegaard bruger da også arvesynden og syndefaldet fra den kristne skabelsesberetning, som ramme for sin behandling af angstbegrebet. Kierkegaard tager udgangspunkt i Adams syndefald, men pointerer, at det blot er en

¹ Ifølge en ny europæisk undersøgelse fra 2005, lider op imod en halv million danskere af angst (dr.dk)

myte, som bruges til at forklare hvad hvert enkelt menneske skal igennem. Han benytter det, med andre ord, som omdrejningspunktet for hele sin angstanalyse. Vi må dog først og fremmest gøre os klart, hvad Kierkegaard mener, når han bruger begrebet synd.

Selve ordet ”synd” kan umiddelbart lede tankerne hen på Det Gamle Testaments fortolkning hvor begær, vrede, grådighed, misundelse og en generel sanselig tilgang til livet, forhindrer mennesket i at opnå evig salighed og frelse. Sådan er det ikke helt hos Kierkegaard, for som han skriver: *”Syndigheden er da ikke Sandseligheden, ingenlunde, men uden Synden ingen Sexualitet og uden Sexualitet ingen Historie”* (Kierkegaard 1963:142). Her skal historie både forstås som individets og menneskeartens historie. Der opstår dog tilsyneladende en problematik hos filosofen, da der, ifølge ham, netop i det seksuelles kulmination, opstår et selvtab, som føder både angst og blufærdighed. En tvetydighed vi vil komme ind på senere i kapitlet.

Men hvad er synd så? At synde er ikke at tage livet på sig; ikke at træde i eksistens. *”Det gode er at blive sig selv, at ville valget; det onde er at tabe, at fortabes – at synde”* (Thielst 1992:54). Synden refererer altså ikke til kristendommens betydning af begrebet, men til den eksistentielle grundbestemmelse. Synden er for selvet, og altså ikke for Gud eller nogen anden. Individet står kun til ansvar for sig selv (jf. Thielst 1992:54f).

Kierkegaard definerer dog syndens modsætning som tro, og ikke dyd, som man umiddelbart skulle tro. Denne definition bliver først endelig fastsat i det senere værk *Sygdommen til Døden* (jf. Nordentoft :101).

Ifølge Kierkegaard var det på baggrund af Adams synd, at synden, som begreb, kom ind i verden. *”Hans Synd er Arvesynden”*. (Kierkegaard 1963:128). Ved at forklare Adams synd, forklarer man arvesynden. *”Dette har sin dybeste Grund i, hvad der er det væsentlige i den menneskelige existens, at mennesket er Individuum og som saadant paa engang sig selv i hele slægten, saaledes, at hele slægten particioperer i*

Individet og i individet i hele slægten" (Kierkegaard 1963:124). Derfor kan man sige, at det, som forklarer Adam, forklarer slægten og omvendt. Når Kierkegaard benytter begrebet slægten, skal det forstås som menneskearten.

Synden opstår, når ånden indtræder og sætter syntesen mellem sjæl og legeme, hvilket medfører syndsbevisthed og angst, og vi vil komme nærmere ind på i næste afsnit. At synden ved Adam sprang ind i verden muliggør, at mennesket kan synde. Dog gælder det tillige, at for ethvert senere individ kommer synden ind i verden ved dettes første synd (jf. Kierkegaard 1963:126). Arvesynden er ikke kvalitativt forskellig fra begrebet "den første synd" i ethvert menneske. Ethvert menneske deltager derfor i arvesynden, ved sit eget primitive forhold til arvesynden i og med, at vi ikke passivt bliver pålagt Adams synd. *"Arvesyndens Følge eller Arvesyndens Tilstedeværen i den Enkelte er Angst, der kun er kvantitativt forskjellig fra Adams"* (Kierkegaard 1963:145). Vi kan altså ikke påstå, at hans synd har større betydning end vores, blot fordi det var den første.

Kierkegaard skriver, at som Adam starter i paradiset, således starter alle børn i uskyldighed, og denne uskyldighed er defineret som "noget", en form for tilstand. Når denne uskyldighed ophæves - i Adams tilfælde, da han spiste af æblet fra kundskabens træ - så sker syndefaldet hos den enkelte, *"Som da Adam tabte Uskyldigheden ved Skylden, saaledes taber ethvert Menneske den."* (Kierkegaard 1963:130). Og som hos Adam, viser ethvert menneskes første synd sig som angst *"primær og uafhængig af arv og milieu. Den er givet i og med at mennesket er en modsigelse, en syntese, og den viser sig i det syntesens momenter adskiller sig fra hinanden"* (Nordentoft :44).

Syntesen

Kierkegaard ser de to momenter sjæl og legeme, hvilke også betegnes som det evige og det timelige, som værende to uensartede størrelser. Fælles for dem er, at de ikke

fungerer uden et tredje, nemlig ånden. ”Mennesket er en Synthese af det Sjelelige og det Legemlige. Men en Synthese er untænkkelig, naar de Tvende ikke enes i et Tredie. Dette Tredie er Aanden.” (Kierkegaard 1963:137).

En klar beskrivelse af hvad ånden er, er vanskelig at udlede fra Kierkegaards tekst. Men som Peter Thielst skriver, kan man se ånden som det, der ”...betegner den dynamiske kraft, der sætter mennesker i stand til at mærke sig selv, forholde sig til sig selv og blive sig selv ” (Thielst 1994:184) - og i sidste ende også den, der gør, at vi kan ængstes.

Modsætningerne vi møder i syntesen giver os et billede af, at mennesket er tvetydigt. Ifølge Kierkegaard ser vi ånden og dens forhold til sjæl og legeme på følgende vis: ”[Aanden er] paa en Maade en fjendtlig Magt; thi den forstyrrer bestandig det Forhold mellem Sjæl og Legeme, der vel har Bestaaen, men dog ikke har Bestaaen, forsaavidt det først faaer det ved Aanden. Paa den anden Side er den en venlig Magt, der jo netop vil constituere Forholdet. Hvilket er da Menneskets Forhold til denne tvetydige Magt, hvorledes forholder Aanden sig til sig selv og til sin Betingelse? Den forholder sig som Angst” (Kierkegaard 1963:138).

Mennesket er altså en syntese af krop og sjæl båret af ånd. En ånd, der hos barnet i sin uskyldighed og hos Adam i paradiset have, endnu ikke er trådt i karakter, men dog er tilstede, ”men som umiddelbar, drømmende.” (Kierkegaard 1963:137). Eller man kan også sige, ”at selvet endnu er i kimform og ikke har foldet sig ud som den subjektivitet, der [kan få mennesket til at forholde] sig til sig selv” (Thielst 1992:79). Besiddelse af ånd er også hvad, der gør mennesket forskelligt fra dyret, der i sin naturlighed ikke besidder ånd og derfor heller ikke kan ængstes, for som han siger ”jo mindre Aand jo mindre Angst” (Kierkegaard 1963:136). Men det kan mennesket og det kunne Adam og det var netop hvad der skete, idet Gud gav ham forbuddet mod at spise fra Kundskabens Træ og derved lære om godt og ondt.

Intet

Straf og kundskab er to begreber Adam, med sin givne forståelsesramme om verden, ikke havde mulighed for at forstå. Forbuddet ængstede ham, idet det vækkede frihedens mulighed for, at kunne vælge noget andet, end det Gud havde valgt for ham, men ”*hvad det er, han kan, derom har han ingen Forestilling; thi ellers forudsætter man jo, hvad i Almindelighed skeer, det Senere, Forskjellen mellem Godt og Ondt*” (Kierkegaard 1963:138). Heller ikke straffen, at han vil dø, hvis han spiser æblet, havde han nogen mulighed for at forstå. Alt i alt havde han i valgets øjeblik *intet* at forholde sig til og det er i dette *intet*, at angstens grundkerne ligger. Han kunne vælge at spise af Kundskabens Træ og han kunne lade være.

En vigtig pointe i *Begrebet Angest* er, at angsten ikke skal forveksles med frygt. Frygt har en retning, dvs. relaterer sig til noget bestemt, såsom en slange, en tiger, tordenvejr eller noget lignende, som man kan forholde sig til. Angst forholder sig til *intet*, det er en ”*frihedens virkelighed som mulighed for muligheden.*” (Kierkegaard 1963:136). En lettere kryptisk sætning, der dog viser et centralt punkt i Kierkegaards angstbegreb. Angsten er et udtryk for ånden, der igen forudsætter friheden. Her skinner den eksistentiale tanke virkelig igennem og modsætter sig kausalitetens logiske verdensforståelse. Uden frihed, ingen ånd og derved, som tidligere nævnt, heller ingen angst. Herved sættes *frihedens virkelighed* som angst. Denne forstærkes yderligere ved *mulighed for muligheden*, der ses som, at de mulige valg, der stilles over for individet, ikke kun kan have én konsekvens, men uendeligt mange mulige konsekvenser. Lad os tage et eksempel: En studerende står overfor at skulle vælge en uddannelse. Der er allerede her et par hundrede retninger at vælge imellem, som der igen kan have næsten uendeligt mange konsekvenser for personens liv efter uddannelsesforløbet. Hvordan det vil gå er det næsten umuligt at gisne om, idet de fremtidige konsekvenser indtil de opstår, stadig kun er muligheder for konsekvenser. De eksisterer ikke endnu, men er et ”*intet*”, hvilket den studerende forholder sig til i sit valg og derved ængstes.

Uskylden

Dette "intet" er også at finde i barnet: *"I denne tilstand [uskyldighed] er der fred og hvile; men på samme tid noget andet, hvilket ikke er ufred og strid; thi der er jo intet at stride med. Hvad er det da? Intet. Men hvilken virkning har intet? Det føder angst. Dette er uskyldens dybe hemmelighed, at den på samme tid er angst."* (Kierkegaard 1963:136).

Når Kierkegaard her taler om uskyldighed, henviser han til barndommens uskyldighed og advarer samtidigt mod at sammenblende uskyldighed med umiddelbarhed. Uskyldighed er hos Kierkegaard et "noget" man enten er, eller ikke er, mens der kan eksistere flere grader af umiddelbarhed. Uskyldigheden er altså noget i sig selv, ikke bare en fase, der skal overstås og ikke kun bestemt ud fra det, der skal komme efter. Den hviler i sig selv. Dog er den, selvom den er sig selv nok, rettet mod noget andet end sig selv (Grøn:32). Barnet besidder nemlig i barndommen en forståelse for sin egen fremtid som voksen; tilstanden efter syndefaldet og angstens indtræffen. *"Naar man vil iagttage Børn, vil man finde den angst bestemte antydet som en søgen efter det Eventyrlige, det Uhyre, det Gaadefulde"* (Kierkegaard 1963:136). Barnet kredser i sin leg om voksenlivets komme, men er stadig uvidende om hvad det helt præcis kommer til at indebære. Derved kommer uskyldighed ligeledes til at indeholde en uvidenhed om det, der endnu ikke er trådt i kraft - det seksuelle. Eller som Kierkegaard meget tvetydigt antyder: *"En Uvidenhed, men som tillige er en Uvidenhed om hvad der ikke er, er Barnets. Uskyldigheden er en Viden, som betyder Uvidenhed."* (Kierkegaard 1963:159). Her mener Kierkegaard en viden om kønsforskelle men uden, at det er muligt for barnet at have et egentligt forhold til denne viden. Det skaber en blufærdig angst i barnet, da *"Aanden ligesom ikke kan vedkjende sig Yderspidsen af Synthesen. Derfor er Blufærdighedens Angst saa uhyre tvetydig. Der er ikke Spor af sandselig Lyst, og dog er der en Skamfuldhed, hvorover? over Intet."* (Kierkegaard 1963:159). Det erotiske aspekt med den, dertil

hørende ængstelse i det seksuelles kulmination, træder først i kraft senere i voksenlivet, ifølge Kierkegaard. Dette vil vi vende tilbage til senere i dette kapitel. Blufærdighedens angst forsøger barnet derimod at beskytte sig mod, ved at undgå at se sig selv bestemt som køn - da denne erkendelse i sidste ende ville betyde at tilstanden af uskyld vil blive brudt. Dette er hvad der sker, som symboliseret i Arvesynden, ved et pludseligt spring. Den drømmende ånd i barnet vågner og sætter syntesen mellem krop og sjæl. Et spring, der forandrer barnets bevidsthed om sig selv i og med, at det netop bliver bevidst om sig selv - som et selv, et individ (Grøn:36).

Springet

Hvilket bringer os tilbage til spørgsmålet om hvorfor dette spring opstår i den, både for Adam og for barnet, meget angstfyldte situation, det er at stå over for noget, de ikke er i stand til at forholde sig til. Problematikken ligger i, at den frihed mennesket besidder i frihedens mulighed, i sig selv ikke er en mulighed som andre muligheder. Man kan ikke vælge at fravælge den. Sagt med andre ord; når først friheden har vist sig som mulighed, kan man ikke gå tilbage til uskylden og man bliver nødt til at tage springet.

Angsten ændrer sig i forbindelse med springet fra barn til voksen. Hvor det i uskyldigheden er en angst for puberteten og det seksuelle, er det efter springet en angst for at træde i eksistens. Så mens angsten i barndommen opstår i forbindelse med, at det at blive et voksent menneske i biologisk forstand, opstår angsten hos den voksne, i forbindelse med det at blive menneske i eksistentiel forstand. Her er det angsten for det onde og angsten for det gode, der rammer individet.

Angsten for det onde og angsten for det gode

Angsten for det onde og angsten for det gode, har det til fælles, at de opstår efter springet. Det er altså ikke længere en angst for muligheden for at synde eller en angst

for intet, da muligheden her er blevet til virkelighed og angsten har fået en genstand. Kierkegaard mener, at denne virkelighed, der sættes ved synden, er uberettiget. Angsten kommer derfor igen i spørgsmålet om hvad man, som individ, skal stille op med denne virkelighed.

Selvom angsten kommer igen efter springet, er her tale om en væsentlig anderledes form for angst; ”*Dog er Angestens Gjenstand nu et Bestemt, dens Intet er virkelig Noget, da Forskjellen mellem Godt og Ondt er sat in concreto*” (Kierkegaard 1963:196). Individet har ved springet opnået viden om forskellen på godt og ondt og angsten har hermed en given forskel at forholde sig til.

Kierkegaard skelner, bl.a. i *Begrebet Angest*, tydeligt mellem angsten for det onde og angsten for det gode. ”*Saasnart synden er sat, og individet forbliver i synden, da er der to formationer*” (Kierkegaard 1963:203).

Angsten for det onde

Angsten for det onde er en angst for at synde igen. Individet har syndet ved springet, og udvikler angst i forbindelse med angeren over denne synd. Problemet er hvordan individet skal forholde sig til denne fortid, som han ikke kan komme fri af (Jf. Grøn:44).

Angsten for det onde har forskellige udtryksformer. Angsten kan have den tidligere synd som genstand og forsøge at fornægte dens virkelighed. Den fremtidige mulighed for synd kan også være angstens genstand. I dette tilfælde er individet bevidst om synden og om muligheden for at synde igen. Individet rammes her af en hæmmende angst for den næste synd. Endelig kan angsten for det onde, udtrykke sig i en stærk anger. Her sørger individet over tidligere synd, og angsten er dermed bagudrettet og selvførdømmende. Individet lever ikke i frihed, men i den lede som individet har pådraget sig selv. Kierkegaard mener, at det er dybere personligheder, der udvikler

anger som udtryksform, da det kræver stor vilje ikke at falde ind under de to foregående tilstande.

Denne form for angst er også tvetydig. Individet har erfaret muligheden for at vælge det forkerte og reagerer imod det, men samtidig bliver individet usikker på sig selv, hvilket kan føre til nye synder (jf. Grøn:46).

Selv i vor tid er angsten for det onde, eller for synden, nem at genkende. De fleste kender den svaghed at gøre noget, man egentlig ikke har lyst til, eller noget man godt ved er forkert. Vi kan allerede kende forskel på godt og ondt, men vores viden om de ”forkerte” muligheder frister os. Som Peter Thielst beskriver det: *”Angsten for det onde er angsten for at plumpe i, hvor vi véd, vi ikke vil.”* (Thielst 1992:86).

Angsten for det gode

Angsten for det gode vil sige at reagere mod at blive fri; mod at blive sig selv og træde i eksistens. I angsten for det gode er der en stærkere modstand end i angsten for frihedens mulighed. Individet har her opnået friheden, men holder sig selv fast i en ufri tilstand (jf. Grøn:47). *”Problemet er, at friheden er kvæstet og i selvbedrag opleves som en ufrihed, over for hvilken valgets mulighed virker truende og lammende, fordi her igen kaldes på fri afgørelse.”* (Thielst 1992:87).

Angsten for det gode kaldes også ’det dæmoniske’ i mennesket. Selvom individet har taget springet, og dermed er i stand til at vælge det gode, har det dæmoniske skabt en hæmmende indesluttethed hos individet. *”Det Dæmoniske er Ufriheden, der vil afslutte sig. Dette er og bliver imidlertid en Umulighed, den beholder altid et Forhold, og selv om dette ganske tilsyneladende er forsvundet, er det der dog, og Angesten viser sig strax i Berøringens Øieblik. Det Dæmoniske er det Indesluttede og det ufrivilligt Aabenbare”* (Kierkegaard 1963:206).

I stedet for at vælge det gode, som individet kender til og gerne vil, giver han op, for at lukke sig inde i sig selv. Situationen er nærmest håbløs, fordi det ufrie forhold til

det gode er selvskabt. Individet har ikke formået at overtage ansvaret for sig selv og indesluttetheden gør, at han heller ikke i fremtiden formår for alvor at vælge sig selv og friheden. For at komme ud af denne onde cirkel kræver det et kommunikerende og fremadrettet individ, som forvandler friheden fra mulighed til virkelighed. *”Man vil det gode, man vil sig selv, men det dæmoniske (det ubevidste) i én sender angsten imod én, og indesluttetheden bliver resultatet”* (Thielst 1992:88).

I den dæmoniske indesluttethed bliver individets vilje altså tvetydig. Individet indeholder både en underordnet og svag vilje til at åbenbare sig og en stærkere vilje, der vil indesluttetheden. Derudover er forholdet til det godes mulighed også tvetydig, da individet slutter sig inde mod denne mulighed, fordi det også berøres af den (Grøn 1994:50).

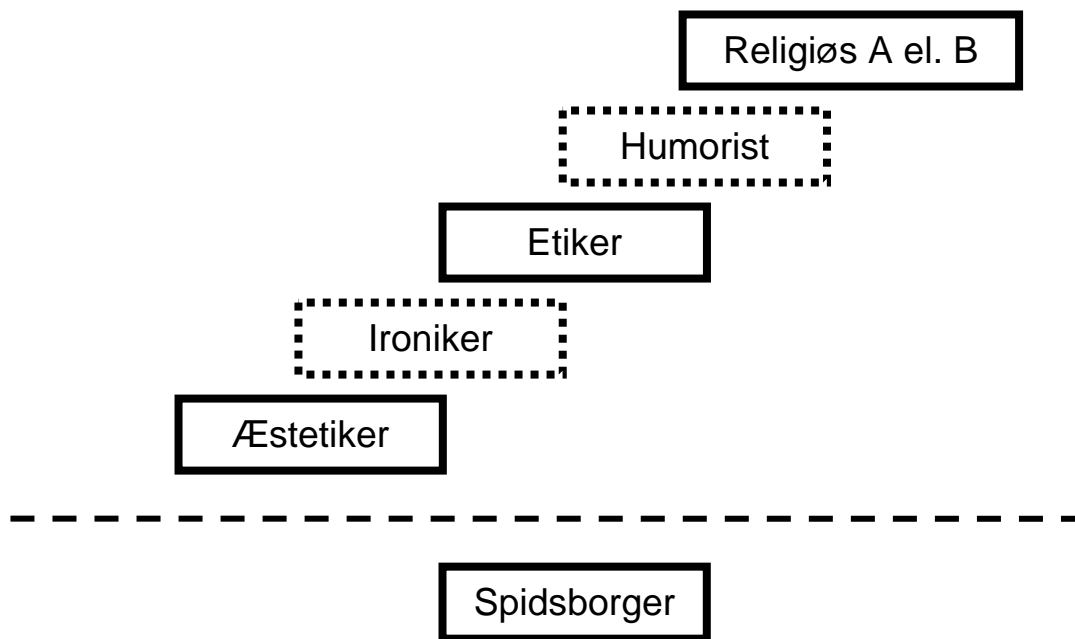
Stadielære

Kierkegaards eksistensfilosofi opererer med en stadielære, som vi kort vil opridse her. Grunden til, at vi illustrerer denne udvikling, ligger i, at vi ser angsten som den psykologiske faktor, der både bevæger individet mod og væk fra en eksistentiel udvikling. De mennesketyper, der er knyttet til de forskellige stadier, har hver deres forhold til det at træde i eksistens, og dermed også til angsten.

At træde i eksistens er at forholde sig eksistentielt til livet. Individet må tage ansvar for eget liv og være aktiv og skabende i forhold til sig selv. I stedet for bare at følge normerne, skal individet forholde sig til mulighederne og selvstændigt og ansvarligt tage beslutninger (Thielst 1992:18). Mennesket træder i eksistens, når ånden sætter ind og danner syntesen mellem sjæl og legeme, hvilket sker ved springet.

Stadielæren beskriver en udvikling over tre stadier og to mellemstadier. Udover disse fem stadier tilføjer Kierkegaard Spidsborgeren, som placeres umiddelbart før de andre stadier. Det religiøse stadie fremstår i Kierkegaards stadielære, som

menneskets højeste mål - en overbevisning der, i kombination med hans kristne tro, skinner igennem hele hans forfatterskab. Rækkefølgen af stadierne kan illustreres således:

(Figuren er inspireret af Thielst 1992:23)

Spidsborgeren kendetegnes ved, at individet ikke træder i eksistens og derved undgår at skulle forholde sig til sig selv. Med andre ord så har *Spidsborgeren* ingen selvbevidsthed og lever i konformitet i stedet for at leve sit eget liv (Thielst 1992:20). Ånden har altså ikke sat syntesen og *Spidsborgeren* går derfor søvngængeragtigt rundt og kan knap betegnes som menneske. Eksistentielt set er han nærmest død, mens han lever. *Spidsborgeren* har et passivt trosforhold, skænker knap Gud en tanke og bruger kun kirken til barnedåb og lignende.

Æstetiker er et af de tre såkaldte hovedstadier. *Æstetiker* er trådt i eksistens og i modsætning til *Spidsborgeren* forholder *Æstetiker* sig til sig selv - dog stadig på et

noget begrænset plan. Æstetikerens virkelighed er den konkrete, sanselige verden og han undgår de åndelige og eksistentielle spørgsmål. Æstetikerens er selvbevidst og derved er fortvivlelsen kommet ind i hans tilværelse. I modsætning til Spidsborgeren er Æstetikerens ikke fanget af konventioner og normer, men bryder dem konstant. Dette får ham til at tvivle på sig selv, da han dermed afviger fra massen.

Når man først er trådt i eksistens, er der ingen vej tilbage. Det ubekymrede og naive Spidsborgerliv er derfor utilgængeligt for Æstetikerens, hvilket fører til livslede, selvhad, ligegyldighed, angst og depression. Æstetikerens formår ikke at gøre noget ved denne fortvivlelse, men prøver i stedet at flygte fra selvbevidstheden gennem spændende oplevelser, herunder kropslige følelsesoplevelser og stort forlystelsesforbrug og søger på den måde blive stimuleret. Man finder ofte, at Æstetikerens ingen faste kærlighedsforhold har, hvilket ofte fører til sorg.

Inden for dette stadie findes der flere muligheder, med henblik på at flygte fra selvbevidstheden. De fire centrale flugtmåder er; den depressive, den gabende, den narcissistiske og den forlystelsessyge.

Kierkegaard opfatter Æstetikerens som en livsnyder; en person hvis liv drejer sig om at skaffe de bedste og mest interessante oplevelser – en flugt fra verden (jf. Thielst 1992:32ff og Thielst 1994:24ff).

Ironikerens er det første mellemstadium vi møder. Ironikerens kan beskrives som en æstetiker, der både har kvaler med sig selv og med det overfladiske sanselige liv han forsøger at drukne sin fortvivlelse eller tomhed i. Som følge heraf vælger han at erkende livets misforhold gennem ironien. Kierkegaard mente, at Ironikerens eksistens består i at dække sig ind bag distancerende kvikheder og at latteren bliver et skjold, som holder den besværlige virkelighed på afstand. Ironikerens er altså selvhævdende og distancerende, men spekulerer samtidig over sig selv og livet.

En væsentlig pointe for Kierkegaard omkring ironi er dens spørgende og kritiske tilgang. Han beskriver, hvordan ironien kan føre til erkendelse og bevidsthed; for at

udøve ironi må man først forholde sig til sig selv. Hvis man møder ironi hos et medmenneske er den i det mindste et tegn på, at spidsborgerfacaden er krakeleret og det selvæstetiske er præget af den eksistentielle uro og lidenskab Ironikeren søger efter sig selv og den mening i tilværelsen som man finder på det etiske plan.

Kierkegaard skrev om ironi i disputatsen, *Om Begrebet Ironi*, som han fik sin filosofiske magistergrad for (Thielst 1992:24ff).

Etikeren er det første stadie, hvor individet reelt tager livet på sig og overtager ansvaret for sig selv. ”Den etiske fordring er at være uendeligt interesseret i at eksistere”. (Kierkegaard 1964:22) Etikerenes liv er det nærværende liv, hvor han accepterer sig selv og hengiver sig lidenskabeligt og forholdende til tilværelsen. Etikeren er et afklaret og foretagsomt menneske, som aldrig forfalder til kedsomhed og livslede. Han finder derimod en glæde og mening ved selve tilværelsen, da han selv er fuldt ansvarlig for dens indhold. Etikeren handler moralsk og er i høj grad en samfundsstøtte. Etikeren kan lide stabilitet i sin hverdag og er ikke tryk ved forandringer. Han kommer derfor let til at fastholde sig selv og sit jeg, uden at udvikle sig til et højere stadie (Thielst 1992:46ff og Thielst 1994:226).

Humoristen er det andet mellemstadie og kan kaldes for smertens muntre skjul. Humoristen er fortvivlet over sit erkendte misforhold i tilværelsen og dette får Humoristen til at ty til humor, i forsøget på at fastholde og leve med smerten. Til forskel fra Ironikeren er denne dækken over misforholdene, ikke præget af negativitet og flugtforsøg, men af positivitet, overbærenhed og kærlighed. Humoristen søger tro, og livsdimensionen synes ikke længere at være tilfredsstillet på det etiske stadie. Humoristen hører til i Etikerenes univers (Thielst 1994:226f).

Det religiøse stadie deler Kierkegaard, som nævnt, op i to; A og B, hvor B er det allerhøjeste, men gældende for dem begge er, at deres lidenskab er tro – Gud og

evigheden. Det er stadiet og hermed troen, som skal føre én væk fra livet, med dets bekymringer og hen mod Gud og det evige liv. Det, der adskiller de to, er følgende:

Religiøs A jagter frelsen gennem en streng kristendyrkelse eller falder tilbage til humoren i forsøget på at blive fri af den stærke skyldsbevidsthed, der tynger ham. Hvorimod *Religiøs B* nærmest har taget forskud på frelsen og troen her forbliver ren og intens (Thielst 1994:228ff og Thielst 1992:115ff).

Kierkegaards stadielære skal ikke forstås som en streng udviklingslære, som man går igennem trin for trin, da man ikke nødvendigvis gennemgår alle stadier. Når man først har opnået indsigt dvs. har nået et stadie, kan man ikke miste den igen, men man kan dog stadig besidde træk, som hører til i tidligere stadier.

Hvis vi ser på bevægelserne mellem de tre hovedstadier, kan de kort beskrives således:

1. Springet fra uskyld til skyld – fra Spidsborgeren, eller barnets drømmende ånd, til Æstetikerens træden i eksistens. Et eksempel på denne skildren af overgangen fra barn til voksen ses i *Forførerens Dagbog* i beskrivelsen af Cordelia.
2. Udviklingen fra Æstetikerens uro til Etikerens afklarethed og ansvarstagen for eget liv.
3. Udviklingen til den religiøse tro, hvor individet underkaster sig til troens paradoks. Individet går udover det rationelle og tror på at livet er givet og skabt af en højere magt. Livet er ikke ens eget, men givet én (Thielst 1992:114).

Forførerens Dagbog og seksualangst hos Kierkegaard

Forførerens Dagbog, et af værkerne i *Enten – eller*, er skrevet i et nærmest digterisk let flydende og til tider humoristisk sprog, som når Johannes eksempelvis forklarer hvad det er han er ude efter ”... jeg søger mit Bytte blandt de unge Piger, ikke blandt de unge Koner.” (Kierkegaard 2004:300). Dette er med til at give det et islæt af

Æstetikerens lidt overfladiske forhold til sin omverden. Det lidt poetiske sprog, som gennemsyrrer dagbogen, gør den lettere tilgængelig end nogle af Kierkegaards mere filosofiske værker, men er også med til at understrege, at visse af værkets punkter er set fra en æstetikers synspunkt. Johannes er arketypen på en Æstetiker, ifølge Kierkegaards stadielære.

Når dette er sagt, er der ikke mindre at tolke i *Forførerens Dagbog* og det er samtidig det af Kierkegaards værker, der kan give bedst forståelse af hans teorier om seksualangst og springet fra barn til voksen. Derudover var Kierkegaard meget optaget af det erotiske, her ikke forstået som det seksuelle, men hele det erotiske spil, der lå forud for denne. Det er da også disse to punkter, der fungerer bedst i værket, mens selve den seksuelle akt, som bogen slutter med, føles underligt påklistret.

Emnet erotik bliver også behandlet i Kierkegaards Mozart afhandlinger, som går i dybden med karaktererne i operaen *Don Juan*. Nordentoft sætter lighedstegn mellem Cordelia i *Forførerens Dagbog* og de tre stadier i *Don Juan*, for som han siger, ”Cordelia er indbegrebet af Pagen, Papageno og Don Juan, den kvindelige pendant til den udvikling som i Mozart-afhandlingen blev anskuet i tre stadier” (Nordentoft:66).

Sådan som vi ser det, er Cordelia en fiktiv person, der i starten beskrives som uskyldig, men samtidig som en person, der gemmer en stor erotisk kraft i sig. Denne kraft eller spænding, der er hos hende, er gemt som noget latent, der venter på at blive frigjort, et ”intet” hun ikke rigtig kender, men ved eksisterer, som det også ses hos Pagen i *Don Juan*.

Det æstetisk digteriske sprog, som nævnt tidligere, spiller også en stor rolle i Johannes beskrivelse af Cordelia. Han sammenligner hende med de magter, der hersker i naturen, bl.a. med et træ, der er ved at springe ud, nærmere betegnet en gran ”Rank var hun og stolt, hemmelighedsfuld og tankerig var hun som en Gran, eet Skud, een Tanke, der dybt fra Jordens Indre skyder op mod Himlen, uforklaret, sig selv uforklarlig, et Hele, som ikke har Dele.” (Kierkegaard 2004:306).

Dette billede af hende som et træ, kan også bruges til at forklare Johannes syn på den uskyld hun udstråler, samt den erotik han ser under overfladen. Det er dette træ han ønsker at pille barken af, for at se hvad det gemmer under overfladen.

Ordet ”angst” bliver også brugt mange gange i *Forførerens Dagbog*, men ikke i samme strenge betydning som i *Begrebet Angst*. Her er det mere brugt af Johannes til at beskrive den tilstand de unge piger er i, i visse situationer, som de ikke mener at kunne styre, eller som sætter dem i forlegenhed. Det er denne uskyldige form for angst, som han finder tiltrækkende, måske endda en smule erotisk. Han siger på et tidspunkt, mens han betragter en ung pige træde ud af en karet: ”*Dog Angst er ikke skøn i og for sig, den er det kun, naar man i samme Øieblik seer den Energi, der overvinder det*” (Kierkegaard 2004:291).

Det er denne energi eller spænding i de unge piger, han bruger sin æstetiske tilgang til livet på at forfølge og udløse. I dagbogen med Cordelia som det klareste eksempel. Han jagter den lille flirt i hverdagen, de unge pigers gunst, i form af smil på gåture rundt omkring i staden og sagt med hans egne ord ”*Jeg giver 100 Rd. for et Smil af en ung Pige i en Gade-Situation, ikke 10 Rd. for et Haandtryk i et selskab, det er aldeles forskellige Møntsorter.*” (Kierkegaard 2004:302).

Johannes sætter langt større pris på den uskyldige jomfruelighed, han møder, i hverdagen, end på den han møder til fine selskaber.

Desuden ser han piger som objekter, men samtidig værdsætter han kvindelighed og al den mystik, der omkredser dem, og han gør sig ikke store moralske overvejelser omkring de kvinder han omgås til daglig, for som han siger ”*En Forlovet er kun comisk Vanskelighed. Jeg frygter hverken comiske eller tragiske Vanskeligheder; de eneste, jeg frygter, ere de langweilige*” (Kierkegaard 2004:304).

Han er ydermere selvglad og ikke bange, for ytre sig om sine færdigheder i forførelsens kunst, da han ikke ser det som en kunst at forføre. Kunsten for ham ligger i at finde en pige, der er værd at forføre. Den pige finder han i Cordelia.

Det er også netop Cordelias udvikling fra barn til voksen, vi primært har valgt at fokusere på, i forbindelse med vores gennemgang af *Forførerens Dagbog*. Det er den transformation hun gennemgår, som gør det aktuelt for os. Nordentoft siger om Cordelias angst at ”*Cordelias substantielle vemod og genstandsløse længsel er hendes angst, kimen til enhedens opløsning*” (Nordentoft:68).

Angsten hos Cordelia er som Kierkegaards syn på angsten, tvetydig. Hun er tiltrukket af ønsket om at være sammen med Johannes, men samtidig bange for konsekvenserne. Hans måde at vække det erotiske i hende, er ved at skrive erotisk betonedede breve til hende, men samtidig virke kølig og distanceret overfor hende, når de ses. På den måde formår han at ”*stimulere ambivalensen og optræne fantasien*” (Nordentoft:69).

Syndefaldet i Cordelia sker den nat hun er sammen med Johannes og derefter indser, at kærligheden aldrig var ægte fra Johannes side, og som en virkelig drøm fra hendes side. Det står beskrevet i starten af dagbogen med Assessor Vilhelm’s ord ”*Naar man har drømt, kan man fortælle Andre sin Drøm, men det, hun havde at fortælle var jo ingen Drøm, det var Virkelighed, og dog, saa snart hun vilde udsige det til en Anden, lette det bekymrede Sind saa var det Intet*” (Kierkegaard 2004:285).

Det er dog også muligt at tolke slutningen på dagbogen, som om Johannes ikke brugte den sidste nat seksuelt sammen med Cordelia. ”*Nu er al Modstand umulig, og kun saa længe den er til, er det skjønt at elske, naar den er ophørt, er det Svaghed og Vane*” (Kierkegaard 2004:410). Det er i denne tolkning hengivelsen som Johannes jagter, ikke det seksuelle. Så blot det, at Cordelia byder sig til, giver Johannes forløsning. Herudover antyder Kierkegaard, ifølge Nordentoft, Johannes seksuelle og menneskelige impotens, i billedsproget ”*Hans jolle borer ikke sin spids ned i havdybet, for han sidder på udkig i mastetoppen, hævet over bølgeslaget (...) Når de spiller ringspil, og Cordelia forvovent kaster to ringe i vejret, er han ikke i stand til at gribe dem på sin stok*” (Nordentoft:81). Hendes syndefald sker her ikke i det

seksuelle, men i bevidstheden om hendes egen seksualitet. Kierkegaard mener jo netop ikke, at seksualiteten er syndig.

Generelt om Kierkegaards angstteori, kan man sige, at det er angsten for det kommende og det repeteres i hans teori om seksualangst. Angsten for "intet", noget skjult man ved er der, men ikke helt kan bestemme.

Seksualitet og angst hører sammen i en større sammenhæng. Kierkegaard skriver i *Begrebet Angest* således "Syndigheden er da ikke Sandseligheden, ,ingenlunde, men uden Synden ingen Sexualitet og uden Sexualitet ingen Historie" (Kierkegaard 1963:142). Sagt på en anden måde, så er det seksuelle en nødvendighed for, at slægten kan føres videre. Han skelner dog mellem synd og syndighed, men det er der skrevet mere om, i afsnittet om "Arvesynd" tidligere i rapporten.

Ydermere siger Kierkegaard, at sanseligheden og angsten er større hos kvinder end hos mænd: "Jeg skal senere søge at udvikle i et andet Capitel, i hvilken Forstand Qvinden er, som man siger det svagere Kjøøn, samt at Angest er hende mere tilhørende end Manden" (Kierkegaard 1963:140). Den større sanselighed forklarer han med hendes legemlige sammensætning, men overlader det fysiologiske til andre at beskrive (Kierkegaard 1963:156). Selv hos Eva skildrer Kierkegaard angsten som værende større end hos Adam pga. den større refleksion, som kvinden besidder og det begrundes han med, at kvinden har større sanselighed. "Udtrykket for Forskjellen er, et Angesten er mere reflekteret i Eva end i Adam. Dette har sin Grund i, at Qvinden er mere sandselig end Manden." (Kierkegaard 1963:155).

Hele syntesen omkring sjæl, legeme og ånd er også omdrejningspunktet, når Kierkegaard skal beskrive det seksuelle aspekt i sammenhæng med angsten. Han siger, at i kulminationens øjeblik er ånden længst borte og dermed angsten størst.

Cordelia er i starten af *Forførerens Dagbog* uvidende. Dog besidder denne uvidenhed alligevel en viden. Denne påstand kræver en forklaring. Kierkegaard nævner, at uvidenheden om det seksuelle eller det kommende findes i barnet, som en form for uskyldighed. Barnet er dog alligevel klar over at der vil ske en forandring i dets liv senere, men ikke helt sikker på hvad det er. En angst for et intet, som udmærker sig ved, at barnets form for uvidenhed er bestemt ved at have en retning. ”*Med Uvidenheden begynder en Viden, hvis første Bestemmelse er Uvidenhed.*” (Kierkegaard 1963:159). Herefter indfører Kierkegaard begrebet ”blufærdighed”, som han bruger om barnets angst i forhold til det seksuelle. Og denne blufærdighed og den angst, der følger, er i højere grad tvetydig, da de ikke ængstes over sanselig lyst, men dog er skamfulde over et intet.

Tvetydigheden

”*Den der bliver skyldig gennem angst er jo uskyldig thi det ikke var ham selv , men angsten en fremmed magt der greb ham en magt han ikke elskede men ængstedes for og dog er han jo skyldig thi han sank i Angsten, som han dog elskede idet han frygtede den (...) der gives verden intet tvetydigere end dette*” (Kierkegaard 1963:137).

Kierkegaards angstanalyse i *Begrebet Angest* er fattet i tvetydighedens tegn, hvilket kan gøre det vanskeligt at forstå. Kierkegaard synes ikke at tegne et entydigt billede for læseren, hvilket kan medføre forskellige tolkninger af hans udsagn. Dette går fint i spænd med det tidligere nævnte, at Kierkegaard er modstander af systemtænkning og kategorisering som det bl.a. ses hos Hegel. Tvetydigheden er måske netop det, der får illustreret, at angst er et yderst vanskeligt begreb at forklare.

Tvetydigheden har vi undervejs nævnt flere gange, men det vi her vil vælge at fokusere på, er den tvetydighed vi løbende møder i angstlysten. Angstlysten optræder i situationer hvor lysten og angsten ligger tæt opad hinanden.

Både i og efter springet, nærer mennesket ”*en sympathetisk Antipathie og en antipathetisk Sympathie*” (Kierkegaard 1963:136) overfor angsten, hvilket skaber en tilstand af ubalance, præget af både lyst og ulyst. En tilstand, der følger én igennem mange af livets utallige valg, situationer og angstprovokerende grænsesituationer, som vi nogen gange frivilligt og bevidst bringer os selv i. De fleste af os kender følelsen fra situationer, hvor grunden er synlig og derfor handler mere om frygt end angst. Eksempler på dette kunne være faldskærmudspring, at se gyserfilm eller lige at skulle kigge en ekstra gang på bilulykken. Kierkegaard illustrerer angstlysten i skabelsesmyten. Adam stilles overfor forbudet om at spise af Kundskabets træ. Dette både tiltrækker og frastøder ham, eftersom forbudet vækker frihedens mulighed, der på en og samme gang sætter ham fri fra sin skæbne og Gud. Samtidigt med at dette overlader ham til en uendelig mængde valg, med en uendelig mængde konsekvenser, uden noget at forholde sig til. Konsekvenser som han herved, i sidste instans, vil få det fulde ansvar for. Som nævnt kommer angstlysten til udtryk flere gange, blandt andet også i dette kendte citat ”*flye Angesten kan han ikke, thi han elsker den; egentlig elske den kan han ikke, thi han flyer den*” (Kierkegaard 1963:138).

Sammenfatning

For at sammenfatte Kierkegaards teorier kan man først og fremmest sige, at han mener, at angsten er grundlæggende hos mennesket, og er noget vi må leve med hele livet. Ånden i mennesket sætter syntesen mellem sjæl og legeme, men er også årsag til, at vi ængstes. Angsten er altså ikke en sygdom, men et grundvilkår i det at eksistere; at være menneske.

Angstens genstand er det kommende. Men selvom angsten følger os hele livet, ændrer den udtryk i forbindelse med individets udvikling. I barndommen og uskyldigheden er det angsten for intet, der rammer os. Når ånden sætter ind ved

springet opnår individet selvbevidsthed. Herefter, i vores voksne liv, udtrykker angsten sig i angsten for det gode og angsten for det onde.

Kritik af Kierkegaard

Tvetydigheden i Kierkegaards angstanalyse har den konsekvens, at det kan være problematisk at få en klar forståelse af alle aspekterne i hans teorier.

Først og fremmest skaber det forvirring, at Kierkegaard ikke skelner klart mellem den fysiske udvikling og den eksistentielle udvikling hos individet. I forbindelse med angstanalysen giver det problemer ved Kierkegaards definition af åndløshed. I *Begrebet Angest* skildres uskyldighedstilstanden som hørende til i barndommen, og springet som det, der får ånden til at træde ind og sætte syntesen. Da springet er overgangen fra barn til voksen, må springet ske i forbindelse med den fysiske udvikling; puberteten og kønsmodningen.

I Kierkegaards stadielære ser han, derimod, åndens indtræden som eksistentielt bestemt. Her er det individet selv, der er ansvarlig for at træde i eksistens, hvilket sker ved at forholde sig til sig selv og livet. Kierkegaard betegner Spidsborgeren som en person, der ikke er trådt i eksistens og ånden hos denne som "slumrende" som hos barnet.

Hvis man sammenholder disse teorier kunne det tolkes som, at Spidsborgeren, endnu ikke har gennemgået puberteten og altså, må være et ganske ungt menneske. Men Kierkegaard betegner samtidig Spidsborgerne som massen og mener, at de fleste af os er Spidsborgere, hvilket gør det klart, at det ikke skal tolkes som at de ikke har gennemgået puberteten.

Vi mener, at man skal forstå denne tvetydighed som en skelnen mellem det, at ånden træder ind og det at træde i eksistens. Spidsborgeren har gennemgået puberteten og ånden er dermed trådt ind, men eksisterer stadig kun som "drømmende", da Spidsborgeren, som individ, endnu ikke er trådt i eksistens. Det at træde i eksistens

bliver en mulighed, når ånden sætter syntesen mellem sjæl og legeme, men individet er selv ansvarlig for at gøre denne mulighed til virkelighed.

I Kierkegaards forklaring af syntesen lægger han naturligt mest vægt på at forklare hvad ånden er - eftersom ånd er udtryk for angst - men vi kunne have ønsket os, at han var kommet med en mere detaljeret beskrivelse af sjæl og legeme, da det må være udgangspunktet for forståelsen af angst.

SIGMUND FREUD

Freud blev født i Freiburg i provinsen Moravia i det daværende østrig-ungarske kejserrige den 6. maj 1856. Han var sin fars tredje barn og sin mors første. Oplevelser med hans fader, der påstod at han ikke ville blive til noget, blev grundlag for nogen af hans senere drømmetydninger. Han var dog sin mors favoritbarn og denne favorisering førte til, ifølge Freud selv, en selvsikkerhed og overbevisning om sin egen succes. Nogen mener, at det tætte forhold til moderen var inspirationskilde til Freuds teorier om Ødipuskomplekset, dog uden at Freud selv indrømmede dette.

Efter at have forladt gymnasiet i 1873 begyndte han, mod sin faders ønske, at studere medicin. På trods af det økonomiske pres, dette lagde på familien, hastede Freud ikke med at blive færdig. Otte år tog det ham og herefter håbede på at kunne vie hele sit liv til ren videnskabelig forskning. Han var dog blevet forlovet og kunne se frem til det kommende ægteskabs økonomiske forpligtelser, og var derfor nødsaget til at prøve sig som praktiserende læge i stedet for.

Dette holdt dog ikke Freud fra forskningen længe. I samarbejde med lægen Joseph Breuer udgav Freud i 1895 "Studier over hysteri", som skulle blive startskuddet for psykoanalysen (jf. Danielsen:34). Freud og Breuers teori gik på, at flere neuroser kom fra traumatiske oplevelser i patientens liv, som denne havde fortrængt.

Neuroserne var symptomer på denne fortrængning og ved at få patienten til at tale frit om den periode, hvor symptomerne startede, kunne man finde frem til den egentlige årsag.

Breuer kunne dog ikke følge Freud i hans teori om, at neuroserne bundede i noget seksuelt og samarbejdet ophørte. Freud fortsatte dog med at udvikle denne teori og fortsatte, frem til sin død, med at skrive teoretiske værker, hvoraf det mest kendte er hans værk om drømmeanalyse fra 1900. Det var dog ikke før 1908, da den første Internationale Psykoanalytiske kongres blev holdt i Salzburg, at Freud opnåede den anerkendelse han søgte efter.

Psykoanalysen er betegnelsen for den neurosebehandling, Freud udviklede omkring 1900-tallets begyndelse. Det er en personlighedsmodel, der anvendes til at forstå den menneskelige psyke udefra, og har revolutioneret vores forståelse af os selv. For Freud var nøgleordet det ”ubevidste”, og han var da den første, der systematisk begyndte at udforske det ubevidstes rolle i det psykiske liv. Freud stod i spidsen for den psykoanalytiske bevægelse i det 20. århundrede og mange af hans aspiranter blev selv senere store navne inden for området.

Freud emigrerede til England kort før 2. verdenskrigs begyndelse og døde her af den kræft han havde kæmpet imod i 20 år i 1939 efter en lang og anerkendt karriere.

Angst hos Freud

Angst er for Freud noget, der opstår i barndommen. Den infantile angst er forudgående for den angst, der er et problem hos voksne mennesker. Freud kommer frem til sine teorier om angst gennem en række forelæsninger, som han holder fra år 1895 til 1932. Vi har i det følgende forsøgt at gøre rede for Freuds udvikling af begrebet angst, over de 37 år forelæsningerne rækker. Dette følger vi op med en kort

redegørelse af Freuds beskrivelse af lystangst, som han fremsætter i 1905 i sine *Afhandlinger om Seksualteori*.

On the grounds for detaching a particular syndrome from neurasthenia under the description "anxiety neurosis" (1895)

Den første tekst er fra 1895 og er en af Freuds tidlige tekster. Den er et forsøg på at adskille 'angstneurosen' fra neurastenien², som var datidens altomfattende betegnelse for alle neurotiske lidelser, som han mener er et for vidt begreb. Han beskriver de kliniske symptomer og årsager til angstneurosen, og hvordan disse relaterer til hinanden og skiller sig ud fra neurastenien. Derfor danner de grundlag for et selvstændigt begreb. Teksten er delt ind i fire afsnit. Det første er en beskrivelse af de forskellige symptomer, der varsler om en kommende angstneurose. I det andet afsnit kategoriserer Freud de grupper af mennesker og livsfaser, der er særlig udsat for angstneuroser. Det tredje afsnit er Freuds første forsøg på at opstille en teori omkring angstneurosen og i det sidste afsnit sætter han den neurotiske angst i relation til andre neuroser.

På dette tidspunkt arbejder Freud mere som neurolog end psykolog og hans neurologiske baggrund skinner stærkt igennem, i denne første tekst omhandlende angst. Hans beskrivelser er langt mere kliniske og somatiske, end de angst teorier han kommer frem til næsten 40 år senere.

Først beskriver han de forskellige symptomer, der er på angstneurosen og gennemgår dem grundigt. Symptomerne er bl.a. irritabilitet, sult, kvalme, svimmelhed og forskellige former for fobier. Det er dog især forventningsangsten, hvor den angstfulde person altid venter det værste, der er det centrale symptom på angstneurosen, da den afspejler alle de former, der normalt anses som angst med et pessimistisk syn på tingene (jf. Freud 1968:93).

² Et gammelt psykologisk begreb der dækker over en tilstand af bl.a. kronisk træthed, nervøsitet og smerte.

Derefter kigger han på hvem, der rammes af angstneurosen, og i hvilke tilfælde den opstår. Han mener, at angstneurosen har rod i den seksuelle frustration, og ses derfor forskelligt for mænd og kvinder. Hos kvinder kan angsten f.eks. opstå den første gang den unge pige 'opdager' sex og sin egen seksualitet, og kan ifølge Freud slet ikke findes hos helt unge piger, der ikke kender til sex. Kvinder, der ikke bliver seksuelt tilfredsstillende, af deres mænd, bl.a. fordi denne er impotent eller afbryder samlejet i utide, kan rammes af angst. Hos mændene opstår angsten bl.a. af sexuel afholdenhed og i forlovelsesperioden, hvor de er "ofre" for en utilfredsstillende ophidselse. De bliver med løftet om ægteskab "lovet" sex, men dette bliver ikke levet ud, før efter indtrædelse i ægteskabet. Han ligger specielt vægt på afbrudt samleje - *coitus interruptus* - som den hyppigste årsag til angstneurosen hos både mænd og kvinder. Det er dog næsten alle former for seksuelle 'problemer', der kan føre til angstneuroser. Cølibat, onani, impotens osv. (jf. Freud 1968.:99ff)

Det centrale i angstneurosens oprindelse er den seksuelle spænding, der bliver opbygget men ikke udløst - spændingsakkumuleringen. Den spænding, der ikke bliver udløst ad den naturlige vej, må komme ud på anden vis, og den bliver til angstneurosen (jf. Freud 1968:112).

I det tredje afsnit forsøger Freud, for første gang, at arbejde hen imod en teori omkring angstneurosen. Han starter med at sige, at angstneurosen har ikke nogen psykisk oprindelse som f.eks. hysterien eller den traumatiske neurose har. Den kommer ikke af frygt for kilden, og det har derfor ikke nogen betydning, hvordan manden eller kvinden har det med det seksuelle problem. F.eks. er det altså ikke vigtigt om de er generet af det afbrudte samleje eller ej (jf. Freud 1968:107). I stedet opstår angstneurosen, når den legemlige seksuelle tilfredsstillende, som psyken er blevet lovet (*coitus*), bliver erstattet af en mindre tilfredsstillende oplevelse (*interruptus*) (jf. Freud 1968:109). Men hvorfor ængstes man ved seksuel frustration?

Til dette svarer Freud, at psyken reagerer på de indre farer, ved at behandle dem som ydre, hvor angst er den naturlige affekt, der følger på trusler (jf. Freud 1968:112).

I fjerde og sidste afsnit relaterer Freud angstneurosen med andre neuroser. Han siger, at det er sjældent, at angstneurosen findes i sin reneste form, men at dens symptomer ofte ses i forbindelse med andre former for neuroser som neurastenien, hysteri, besættelse og melankoli (jf. Freud 1968:112) . Det er især hysterien, som kan være svær at skelne fra angstneurosen. Hysteri er dog en psykoneurose, og pirringen sker ved en genkomst af det fortrængte, mens angstneurosen er en aktualneurose, en indre spænding, der ikke kan komme i kontakt med psyken, men i stedet ophobes, og som derfor viser sig som angst. Ved aktualneurosen er pirringen rent somatisk, og det er bare et spørgsmål om, at hysterien låner symptomer fra angstneurosen (jf. Freud 1968:115). Freud afslutter teksten med at sige, at dette underbygger nødvendigheden af at undersøge forskellene mellem angstneurosen og neurastenesien, i et forsøg på at skille de to fra hinanden.

Forelæsning 25 (1917) - Angsten

I forelæsning 25 fra 1917 nævner Freud for første gang, at der er to former for angst, realangsten og neurotisk angst. Igennem forelæsningen prøver han at komme frem til, hvordan den neurotiske angst som han ser som den primære og vigtigste for angstneurosen, hænger sammen med realangsten.

Realangsten *”er en reaktion på konstateringen af ydre fare”* og *”man kan betragte den som udslag af selvopholdsdriften”* (Freud 1944:303). Realangsten er altså den angst vi alle oplever og kan forholde os til. Det er den, der opstår, når vi oplever ydre fare, der føles som en trussel mod os. Freud tager denne angst op til revision, idet han siger, at selve realangsten er formålsstridig, mens det er angstberedskabet, der er

formålstjenstlig. (jf. Freud 1994:303f) Det vil sige, at det at blive bange ikke i sig selv tjener noget formål, men det er den flugt eller det forsvar, denne angst medfører, der er den ønskede affekt. Til tider kan angsten endda være direkte modstridende med situationen. Den kan idet gøre at man ikke reagere på fare, men i stedet lammes af frygt. Det ville i stedet være mere hensigtsmæssigt, at foretage en kølig vurdering af den farefulde situation, hvorefter man vurderede hvilken reaktion, der vil være den mest hensigtsmæssige. Så hvorfor har vi denne angst? Det er en af de ting Freud vil undersøge i denne forelæsning.

Angsten er den affekt man forstår ved den subjektive tilstand man kommer i, når der konstateres en "angstudvikling" (jf. Freud 1994:304). Freud forklarer herefter, hvad han mener med affekt, og hvad han mener, der mangler i den gængse opfattelse af affektens væsen. En affekt består af bestemte motoriske innovationer og en konstatering af de stedfundne motoriske aktioner og lyst- og ulystfornemmelser (jf. Freud 1994:304). Herefter tilføjer han: "*Ved nogle affekter mener man at se dybere og erkende, at den kerne, som holder hele den nævnte flerhed sammen, er gentagelsen af en bestemt betydningsfuld begivenhed*" (Freud 1994:304).

Denne betydningsfulde begivenhed, der har så stor indflydelse på realangsten, er fødslen. Her oplever barnet for første gang angst, idet der sker en indsnævring af åndedrættet for barnet under separationen fra moderen i fødselsakten. Også selve adskillelsen fra moderen er traumatisk for barnet, og har stor betydning for udviklingen af angst, som Freud også kommer ind på senere. Denne affekttilstand er grundlag for realangsten, der ligeledes medfører en indsnævring af åndedrættet. Så man kunne fristes til at påstå, at børn født ved kejsersnit, og som ikke oplever fødselsakten, ikke kan føle realangst senere i livet. Dette argumenterer Freud dog imod ved at sige, "*at dispositionen til gentagelse af den første angstilstand er så grundigt indpræget i organismen gennem utallige generationer, at et enkelt individ ikke kan undgå angstaffekten...*" (Freud 1994:305).

Med dette har Freud opnået hvad han ville, nemlig at finde anvendeligheden i realangsten. Den tjener selvopholdsdriften, ved at reagere som ved den første angst.

Den neurotiske angst deler Freud op i tre, med forventningsangsten og fobierne i centrum. Forventningsangsten er, som beskrevet i artiklen, *On the grounds for detaching a particular syndrome...*, forventningen om, at det værste vil ske. Fobierne deler han ind i tre grupper. Den første er angsten for objekter og situationer, som også ikke-fobikere kan finde ubehag ved, som f.eks. slanger. Denne form for fobi glider sammen med realangsten. For den anden gruppe opstår angsten i forbindelse med situationer eller objekter, som ikke-fobikere bagateliserer. Dette er bl.a. en togrejse, hvor ikke-fobikeren bagateliserer den fare det er, modsat trygheden ved ikke at rejse. Den tredje og sidste gruppe af fobikere er dem, der føler angst, helt uden andre kan relatere til den. Det er bl.a. agorafobi eller angsten for harmløse dyr (jf. Freud 1994:306f).

Han nævner også kort en tredje form for neurotisk angst, nemlig den, der optræder sammen med hysterien eller andre svære neuroser, og altid uden tegn på en ydre fare (jf. Freud 1994:308).

Freud ser nu på sammenhængen mellem realangsten og den neurotiske angst, og prøver at finde frem til en forståelse af den neurotiske angst. Dette gør han igen gennem tre anskuelser om årsagerne til den neurotiske angst.

Den første årsag til, at angstneurosen kan opstå, er en udbygning af det som han også nævner som grund i *On the grounds for detaching a particular syndrome...*, nemlig den seksuelle frustration. Når kønsakten ikke bliver udført fuldstændigt, erstattes den libidonøse ophidselse med angsten. Angstneurosen forsvinder da også igen, hvis den seksuelle uvane aflægges. Det er især kvinder, der bliver ofre for denne form for angst, da deres rolle i akten er mere passiv end mandens. Kvinderne bliver derfor i højere grad påvirket, hvis manden er impotent eller udfører coitus interruptus, end

hvis det omvendte er tilfældet. Det er dog ikke altid, at den seksuelle frustration medfører en direkte sygdom. Den undertrykte libido skal være tilstrækkelig stærk for at kunne fremprovokere en angstneurose. Han slutter af med at konstatere, at det ikke på nuværende tidspunkt er tydeligt, hvordan angsten opstår af libidoen, men kun, at der ved mangel på libido kan konstateres angst (jf. Freud 1994:308ff).

Den anden årsag, han nævner, er fortrængningen, som han undersøger gennem hysterien, da denne lidelse ofte optræder sammen med angst, der kan være bundet til symptomer, eller ubundet angst hvor patienterne ikke kan placere deres angst. En fortrængning medfører, at angsten erstatter den ubevidste korrelat, og kan være en sindsbevægelse af lignende karakter. Det vil sige, at en oplevelse, der ikke fortrænges, medfører en affekt, mens den affekt fortrængningen medfører, altid er angsten (jf. Freud 1994:310).

Den sidste årsag til den neurotiske angst finder Freud hos patienter med tvangshandlinger. Disse handlinger, påstår Freud, er et forsøg på at holde angsten væk. Hvis patienterne afbrydes i deres ceremonier opstår angsten i stedet. Han siger: *"Ved tvangsneurosen erstattes altså den angst, der ellers ville vise sig, med symptomdannelse"* (jf. Freud 1994:311). Dette overfører Freud på hysterien, hvor et resultat af fortrængningen både kan være angst og symptomdannelse. Han slutter af med at sige: *"Det synes altså i abstrakt forstand ikke at være forkert at sige, at der overhovedet kun dannes symptomer for at undgå den ellers uundgåelige angstudvikling"* (jf. Freud 1994:311).

Med disse tre iagttagelser kommer Freud tættere på en forståelse af angstneurosen, nemlig dens opståen, der enten kan ske ud fra somatiske processer, bl.a. coitus interruptus, eller fra afvisningen af psykiske instanser. Herefter går han i gang med sin anden opgave, nemlig at finde frem til en forbindelse mellem realangsten og den neurotiske angst.

Angstudviklingen er jeg'ets reaktion på farer. For realangsten er denne fare en ydre, mens den for den neurotiske angst er indre, en flugt fra libidoens krav. På denne måde behandles den indre fare som en ydre. Flugten, der er det formålstjenstlige ved realangstudviklingen, findes også i den neurotiske angst i form af symptomdannelse. Der kan dog ikke foretages en direkte sammenligning af de to former for angst, da realangsten forudsætter, at der altid er noget at ængstes for, hvad der ikke er tilfældet med den neurotiske angst. Så for at få en fuld forståelse for forbindelsen mellem de to angstformer, bliver Freud nødt til at gå tilbage til den infantile angst.

I det hele taget har børns angst en stor lighed med den voksnes neurotiske angst. Freud mener da også, at den udspringer derfra. ” *Den infantile angst har meget lidt at gøre med realangsten, men er derimod nært beslægtet med de voksnes neurotiske angst. Den opstår ligesom denne sidste af uanvendt libido og erstatter det savnede kærlighedsobjekt med en ydre genstand eller en situation*”. (Freud 1994:314)

Det, der for uvidende fremstår som realangst ved børn, er altså en ubevidst indre angst, der fremstår som angst for noget ydre, nøjagtigt som ved den neurotiske angst hos voksne. Et eksempel på dette er børns reaktion på mødet med en fremmed voksen. Dette er ikke en angst for den fremmede (realangst), men en skuffelse over, at det ikke er moderen eller en velkendt person. Her omsættes barnets længsel til angst, da det ikke får afløb for libidoen, og savner den tilfredsstillende moderen kan give. Angsten opstår altså af den uanvendte libido (jf. Freud 1994:313). Den indre angst kommer til udtryk ved hjælp af en ydre påvirkning, ligesom den neurotiske angst hos voksne.

Vi kan se, ud fra denne forelæsning, at faren spiller ingen, eller kun en ganske lille rolle, i forbindelse med den neurotiske angst. I stedet foretager jeg'et en flugt fra libidoens krav.

Der kan også konkluderes, at der er grunde til, at realangsten opstår, nemlig som følge af den infantile angst og at dette har indvirkning på den neurotiske angst. Freud

er dog ikke sikker på den direkte forbindelse imellem de to, og fortsætter derfor overvejelserne omkring angst i en tredje forelæsning.

Forelæsning 32 (1932) – Angst og driftsliv

I den tredje tekst, som Freud blandt andet helliger angsten, svarer han yderligere på de problemer han stiller op i forelæsning 25, men som han ikke mener, han får svaret tilstrækkeligt på. For det første har han nu fundet forbindelsen mellem realangst og neurotisk angst, idet han mener, at begge i bund og grund er frygten for egen libido (jf. Freud 1994:420). Det andet han konstaterer er, at hans tidligere antagelser om angst og fortrængninger ikke var rigtige. Tidligere havde han antaget, at energien, fra uanvendt libido, blev til angst. Til denne forelæsning har han til gengæld fundet ud af, at *"Det er ikke fortrængningen, som skaber angsten; denne er der på forhånd – det er angsten som skaber fortrængningen!"* (Freud 1994:422). Noget som han ikke yderligere begrundes.

Angsten, og dermed fortrængning opstår første gang ved kastrationsangsten for drenge og kastrationskomplekset for piger. Kastrationsangsten for drenge er en frygt for følgerne af deres forelskelse i moderen. Dette kalder han den falliske fase, som alle drenge skal igennem. Ud over, at kastrationsangsten er reel, hvis man ser på bestemte kulturer, så medfører den også, at en genforening med moderen vil være en umulighed. Dette viser sig også i kastrationskomplekset for piger, der er en angst for kærlighedstab. Dette kærlighedstab er en videregående af spædbarnets angst ved savn af moderen, hvor det ikke får sine behov opfyldt, hvad der kan være en reel fare for barnet og altså et resultat af realangsten (jf. Freud 1994:422f).

Freud fremsætter i denne forelæsning også ideen om, at ethvert udviklingstrin har en bestemt angstbetingelse. Altså en faresituation, der passer til det punkt, hvor man er i udviklingen. Neurotikere vil forblive infantile i deres forhold til den pågældende fare

og vil ikke overvinde de forældede angstbetingelser. Eller med andre ord; de vil ikke formå at få forarbejdet de angstbetingelser, tilhørende et allerede overstået udviklingstrin.

Freud har nu fået svar på spørgsmålet om, hvad sammenhængen mellem neurotisk angst og realangst er, nemlig den, at *"en frygtet driftsfrustration i grunden viste tilbage til en ydre faresituation"* (Freud 1994:204). Han havde hidtil antaget, at neurotisk angst eller angst for ikke reelle farer måtte opstå i sindet, men har nu fundet, at også denne angst stammer fra en ydre fare, nemlig kastrationsangsten. På denne måde kommer Freud frem til, at frygten for at blive skilt fra moderen, opstår som frygt for ens egen libido.

Begrebet angstlyst hos Freud

Freud har i nogle få tekster skrevet en smule om angstlyst, hvilket vi her vil gøre rede for, for at kunne bruge dem i vores senere behandling af begrebet.

I hans *Afhandlinger om seksualteori* fra 1905 beskriver han forskellige sider af den menneskelige seksualitet, heriblandt udviklingen gennem barndom og pubertet og diverse afvigelser og persioner.

I den anden afhandling, der bl.a. beskriver den infantile seksualitet, kommer han ind på, at *"Det er let gennem samtidig iagttagelse såvel som gennem senere udforskning at konstatere, at alle mere intense affektprocesser, selv de skrækbetonede former for ophidselse, forplanter sig til seksualiteten ..."* (Freud 1985:103). Med dette mener han, at selv ulyst og ubehag som f.eks. skrækoplevelser, kan være forbundet med lystfyldte oplevelser. Han fortsætter lidt senere: *"Den seksuelt ophidsende virkning af mange i sig selv ulystbetonede affekter, ængstelse, gys og gru, bevares hos et stort antal mennesker også i den modne alder og er vel en forklaring på, at så mange personer er på jagt efter lejlighed til sådanne sanseoplevelser, når blot visse*

biomstændigheder (tilhørsforholdet til en skinverden, lekture og teater) kan dæmpe alvoren af ulystfølelsen.” (Freud 1985:103).

Dette begrundes af Freud, i den seksuelle ophidselse som barnet føler under sin leg i skolen. Denne leg, eller anden form for spænding, som f.eks. under eksamen eller opgaveskrivning, kan hos barnet forekomme som en pirringsfølelse eller en pollutionsagtig proces. Barnet er ikke i alle tilfælde klar over, at dette er forbundet til noget seksuelt, men ifølge Freud, er det tegnet på en begyndende seksualitet. Denne angstlyst fortsætter, for manges vedkommende, ind i voksenlivet, hos dem, der søger en intens eller på anden måde ophidsende hændelse, der kan opleves som seksuelt pirrende. Nogle søger ligefrem en skræmmende eller angstfyldt oplevelse, fordi de finder nydelse derved. Denne nydelse kan så opfattes som en mere eller mindre seksuel begivenhed.

Vi kan ud fra dette konstatere, at Freud altså mente, at angst ikke kun kunne medføre en neurose, men også i nogle tilfælde en seksuel ophidselse. Denne angstlyst kommer til udtryk i barnet og følger det ind i det voksne liv. Fra den seksuelt ubevidste tilfredsstillelse i legen, til tilfredsstillelsen ved at springe i faldskærm eller køre i rutsjebane.

Sammenfatning

Der sker en tydelig udvikling i Freuds tre tekster om angst, både med hensyn til hans syn på begrebet angst, men man kan også med årene se en udvikling af personen Freud, fra neurolog til psykoanalytiker. Han bevæger sig fra en meget mekanisk og fysiologisk arbejdsform til en blødere og mere teoretisk psykologisk fremgangsmåde. I den første tekst bliver de ydre omstændigheder omkring angst beskrevet. Hvilke ydre, neurologiske og somatiske årsager angsten har. I den anden forelæsning

fremlægger Freud to angstbegreber, realangsten og neurotisk angst. Det er dog ikke altid muligt at skelne de to fra hinanden, da de kommer til udtryk igennem de samme affektformer. Det er også i denne forelæsning, at Freud kommer ind på det ubevidste som en årsag til angst. Han siger, at ubevidste og fortrængte oplevelser er angstens ubevidste korrelat. Dette går han dog bort fra igen i den sidste forelæsning, hvor han i stedet siger, at det er angsten, der skaber fortrængningen. I den anden og tredje tekst udvikler Freud også teorien om, at angsten opstår fra en angst for adskillelsen fra moderen, til værende en frygt for ens egen libido.

Angst medfører ikke kun fortrængning og neuroser, men kan også medføre en lystfølelse. Dette slår Freud fast i sine forelæsninger fra 1905, hvor han ser den ophidselse børn føler ved leg som det første tegn på den lyst, som mange voksne mennesker jager gennem lystangst. Angst er blot en af de affektiltstande, der forplanter sig i seksualiteten.

Kritik af Freud

Freud fik ofte kritik for sin anvendelse af seksualteorien i stort set alle hans teorier, hvad enten de omhandlede angst eller andre komplekser. Det er ofte blevet sagt om Freud, at han kunne se sex i alting og man er vel tilbøjelig til at tro på disse antagelser, når man arbejder med hans teorier. Flere af dem som han arbejdede sammen med tidligere, endte da også dette samarbejde, grundet disse forudsætninger. Næsten uanset hvordan ens seksualliv tog sig ud, mente han, at det kunne det føre til angst. Dette er måske en lettere usandfærdig antagelse af Freud, der også måtte opgive dele af denne tankegang, men den skinner stadig igennem og får hans teorier i et eller andet omfang til at virke ensporede. Vi er dog opmærksomme på, at Freuds samtid naturligvis har haft en indflydelse på hans teorier, og da f.eks. biologien har udviklet sig meget siden, kan det virke indlysende, at vi ser på hans teorier anderledes i dag.

Med hensyn til angstlyst har vi allerede været inde på, at Freud ikke siger så meget og det er muligt, at det ikke er et emne han har arbejdet så frygtelig meget med. Han siger, at angstlysten viser sig for første gang i barnet, men prøver aldrig at begrunde, hvor den stammer fra og eller hvordan den opstår.

SAMMENLIGNENDE ANALYSE AF FREUD OG KIERKEGAARD

Vi har i denne sammenlignende analyse for så vidt muligt prøvet at undgå at læse Kierkegaard ind i Freud og omvendt. Deres angstteorier må ses udformet som uafhængige af hinanden og udfra forskellige optikker. Kierkegaard kunne af naturlige årsager ikke lade sig inspirere af Freud og Freud har for så vidt vides ikke fundet inspiration i Kierkegaard.

Kierkegaard mente, at angsten var udtryk for ånden, mens Freud mente, at angsten blev fremkaldt af fortrængt seksualitet og oplevelser i barndommen. En anden forskel er, at det for Kierkegaard blandt andet er fremtiden og det ukendte, der forårsager angsten, mens Freud betragter den retrospektivt. Endvidere hæfter Kierkegaards angst sig ikke til frygt for bestemte repressalier, som f.eks. Freuds kastrationsangst, "*men bevarer sin tvetydighed ved forholdet til en ukendt mulighed*" (Nordentoft:77).

Freud var først og fremmest videnskabsmand, der tog fat i cases om folk med bl.a. angstneuroser. Kierkegaard derimod anså aldrig sig selv som videnskabsmand og tog konsekvent afstand fra systemtænkningen, da han ikke mente, at det kunne rumme virkeligheden. Freud brugte i sine teorier mest betragtninger af 'syge' mennesker, hvor Kierkegaard mere brugte sine betragtninger af almindelige menneske på gaden. En anden forskel, der kan have influeret deres forskellige arbejdsmetoder var, at Freud mere var et karrieremenneske, der lå under for nødvendigheden hele tiden at

skulle forsvare sine meninger og status. Kierkegaard havde ikke på samme måde et karrierebehov.

Freud havde på sin vis to angstteorier, eller man kan sige, at han på et tidspunkt vendte sin teori på hovedet. Han startede med at antage, at angsten kom før fortrængningen, og altså skabte den, men kom senere frem til, at det er fortrængningen der skaber angsten. Denne ændring mener f.eks. Nordentoft er forudsætningen for en sammenligning mellem Freud og Kierkegaard kan give mening (jf. Nordentoft:203)

Kierkegaards teori om hvorledes angsten nedarves fra generation til generation, minder på besynderlig vis om Freuds teori om fødselstraumet. Kierkegaard mente, at i undfangelsesøjeblikket og i fødslen kulminerer angsten i moderen, og derved forplantes og forøges den (Nordentoft:102). "*Det procreerede Individ er mere sandseligt end det oprindelige*" (Kierkegaard 1963:162). Freud havde en anden forklaring på, hvorfor angsten kulminerede på dette tidspunkt for barnet. Han mente, at den indsnævring af åndedrættet under fødselen mindede meget om den, der senere fandt sted hos angstfyldte voksne. Han havde altså en fysisk forklaring i modsætning til Kierkegaards mere teologiske/filosofiske forklaring. For Kierkegaard gjaldt angst om mere end følelsen af kvælning under fødslen, nemlig om følelsen af at blive et menneske (jf. Thielst 1992:79).

Med hensyn til barnet mente Freud, som tidligere nævnt, at angsten lå i barnet fra fødslen. Adskillelsen fra moderen ligger som en konstant fare for barnet, og det udvikler derfra angst for andre ting. Bl.a. kastrationsangst som opstår ud fra truslen fra faderen. Kierkegaard er kun delvis enig i dette. Han mener, at angst i et barn er slumrende og først bliver vækket, når uskylden bliver brudt. Barnet er dog stadig angst, men på en anden måde end det voksne bevidste menneske. Barnets angst tager, som vi tidligere har været inde på, form af en eventyrlust. Først hos det ældre barn

vågner ånden og i det øjeblik melder angsten sig. Her peger Kierkegaards angst hos barnet igen fremad mod voksenlivets trusler, hvor det hos Freud ligger i det umiddelbare ”nu”.

Endvidere lader det til, at Freud og Kierkegaard var enige om, at man kunne overkomme alverdens ydrer farer ved flugt eller undvigelse og eventuel vende tilbage til disse, når man var klar til det. Men som Freud formulerer det i 1937; *”Aber vor sich selbst kann mann nicht fliehen, gegen die innere Gefahr hilft keine Flucht.”* (Nordentoft:216). Antagelsen om, at man ikke kan flygte fra en indre fare delte Freud med Kierkegaard, og de mente begge at dette kunne nødvendiggøre en fortrængning af den indre fare eller som Nordentoft forklarer; *”Derfor er mennesket i synden henvist til den flugtmulighed som består i at fordunkle bevidstheden om sig selv”* (Nordentoft: 216). Freud antog dog, at truslen om en indre fare ville føre til en fordunkling af jeg’et og Kierkegaard mente, at det ville føre til en komplet forvridning af hele menneskets selvopfattelse. Det vil sige, at de havde vidt forskellige opfattelser af faren ved fortrængningerne. Hvem, der har ret, kan være svært at gisne om. Vil en fortrængning føre til et delvis eller komplet vrangbillede af menneskets selvopfattelse?

For Freud er fortrængningen en vigtig del af angsten, bl.a. fordi, at der i fortrængningen ligger latent angst. Hos Kierkegaard kan man ikke finde samme form for fortrængning, da man ikke kan fortrænge noget, der ligger i fremtiden. Eller kan man? Kierkegaard anvender i stedet Æstetikerens flugt fra det *intet*, der er ventende i fremtiden, men som han gerne vil undgå.

Både Freud og Kierkegaard sammenkæder angst med seksualitet. Selvom Freud til sidst måtte opgive tanken om seksualiteten som årsagsbestemmende for angsten, kunne han dog ikke helt afvise den helt. Freuds manglende forklaring på dette punkt,

kan måske hentes hos Kierkegaard, idet han mente, at ved den erotiske kulmination kunne ånden ikke være med. Når ånden er længst borte, er angsten størst. Både Kierkegaard og Freud var enige om den angst, der opstod i kølvandet på ”opdagelsen” af egen seksualitet. Dette gjaldt især for kvinder med den angst de mødte i forbindelse med opdagelsen af egen og andres seksualitet. Dette ses eksempelvis i Cordelias angst i *Forførereens Dagbog*.

Freud og Kierkegaard er enige om uvidenheden (dette gælder ikke kun seksualiteten) kan give angst. Hvor de var uenige, er i de mere konkrete eksempler Freud angav som årsag til angst, såsom afbrudt samleje og andre seksuelle problemer.

Med hensyn til seksualiteten og i særdeleshed kønsroller, er Kierkegaard og Freud, som nævnt, til dels enige. De er inde på, at der er forskel i angst hos mænd og kvinder, men denne forskel bliver defineret forskelligt. Kierkegaard mener, at kvinder er mere sanselige og deraf mere angste, dog er den seksuelle angst hos mænd og kvinder den samme. Freud bruger også begrebet seksuel angst, men mener den er forskellig for mænd og kvinder. Et afbrudt samleje ville eksempelvis give mænd og kvinder hver deres angstproblemer.

Freud og Kierkegaard var enige om, at sygdommen (angsten), hvor Kierkegaard dog ikke så angsten som en sygdom, men et grundvilkår for eksistens, kun kunne helbredes, hvis man var bevidst om den og kendte den. Den angste var ikke selv klar over årsagen til deres tungsindighed. De kunne have en formodning om, hvad der var årsag, men den egentlige årsag var fortrængt og her mente Freud, at det var nødvendigt med en professionel. Kierkegaard gav ham ret i dette; ”*Psychologen veed Besked om, at medens den Indesluttede kan sige meget og med Lethed, som har gjort ham indesluttet, saa siger han ikke og kan ikke sige det, der gjør ham indesluttet.*” (Thielst 2004:183). De var altså således enige om, at svaret på angsten sjældent skulle findes i det svar, den angste selv gav, men her stoppede deres enighed så. Freud

mente, at svaret skulle findes i fortidige, fortrængte konflikter, mens Kierkegaard sætter spørgsmålstegn ved den fremtid, som bestemmer den angstes aktuelle tilstand. Dvs. anticipationen om det, der kommer. Det er den samme angst, Kierkegaard ser hos barnet.

Et spørgsmål, som Freud ikke formåede at svare på selv (måske af indlysende grunde), var hvorvidt den indre fare fremkaldte angsten eller angsten fremkaldte faren. Kierkegaard giver heller ikke et entydigt svar, men ser sammenhængen mellem de to således: *"Angest kan man sammenligne med Svimmelhed. Den, hvis Øie kommer til at skue ned i et svælgende Dyb, han bliver svimmel. Men hvad er Grunden, det er ligesaa meget hans Øie som Afgrunden; thi hvis han ikke havde stirret ned"* (Kierkegaard 1963:152). De fleste mennesker ville nok formode, at faren må fremkalde angsten, for man kan vel ikke ængstes for intet. Både Kierkegaard og Freud var dog på forskellige tidspunkter i deres forfatterskab, inde på netop det at ængstes for intet. Kierkegaard antager, at angsten ligger slumrende i det unge barn. Freud mener, at barnet er angst fra fødslen. Hvis vi antager, at de begge har ret i disse antagelser, kan man så ikke med rette sige, at angsten skaber faren, da angsten allerede ligger i barnet uden faren? Dog må det pragmatiske menneskes sunde fornuft slå til her og sige ingen angst uden fare, men det kan stadig ikke forklare, hvorfor så mange mennesker i dag tilsyneladende ængstes for tilsyneladende intet.

Vender vi et kort øjeblik tilbage til ovenstående citat af Kierkegaard, er der en endnu en pointe, vi ønsker at trække frem. Kierkegaard skriver om svimmelhed og umiddelbart kan det være svært at udlede om Kierkegaard mente den fysiske svimmelhed eller det om det skal forstås mere som et metaforisk billede af en tilstand ånden er i, når angsten sætter ind. Både Kierkegaard og Freud berører svimmelhed i forbindelse med angst. Freud ser det som et symptom på angst (jf. Freud 1968:92). Kierkegaard sammenligner angsten med svimmelhed og fortæller at man bliver

svimmel i frihedens øjeblik (Kierkegaard 1963:152) men spørgsmålet er om vi hos Kierkegaard skal læse det så bogstaveligt som hos Freud. Det tror vi ikke.

Angstlyst

I tilfældet angstlyst forholder det sig anderledes. Mennesket opfinder her en kunstig angst mod reelle farer. Forstået som, at vi ikke er nødsaget til at sætte os selv i situationer, hvor vi bliver udsat for fare, men gør det alligevel. Vi er ikke nødsaget til at hoppe ud fra en bro med en elastik om benet i håbet om, at den holder. Vi er ikke nødsaget til at krydse Indlandsisen med muligheden for at få forfrysninger, men vi gør det alligevel. Både Freud og Kierkegaard anså dette som værende noget ganske specielt for mennesket, uden dog nødvendigvis at have en endegyldig forklaring på det. Kierkegaard formulerede det som at ”*Angest er en sympathetisk Antipathie og en antipathetisk Sympathie*” (Kierkegaard 1963:136) og illustrerede derved den dobbelthed, han mente, dette indebar. Dobbeltigheden kan Freud umuligt have været uenig i. På et og samme øjeblik er man fascineret og frastødt, og det er netop essensen af angstlyst.

Havde Freud og Kierkegaard levet og set udviklingen i det 20. århundrede, havde de muligvis haft mere og andet at sige om angstlysten, end denne udefinerbare størrelse de ikke rigtig vidste, hvad de skulle stille op med. Andre har siden hen forsøgt, som f.eks. Balint vi senere skal vende tilbage til.

KINSEY

Da hverken Freud eller Kierkegaard har et reelt empirisk grundlag at skrive udfra, har vi, for at kunne verificere vores konklusion yderligere, valgt at medtage nogle facts baseret på netop empiriske undersøgelser.

Til dette har vi valgt to undersøgelser, af et vist omfang, nemlig *Sexual Behavior in the Human Male* og *Sexual Behavior in the Human Female* af Alfred C. Kinsey fra 1948 og 1953. Samt Clellan S. Ford og Frank A. Beachs værk *Seksual Vaner* fra 1953. Alfred C. Kinseys værk – oftest kaldet Kinsey-rapporten – er sponsoreret af The National Research Council's Committee For Research on Problems of Sex og omhandler amerikanernes sexliv. Rapporten er skrevet på baggrund af interviews med ca. 12.000 mænd og 8000 kvinder. De har deltaget i et semistruktureret interview, om forskellige temaer som f.eks. masturbation, sodomi og ekshibitionisme. Kinsey understreger dog, at med denne måde at indsamle data på, bearbejdelsen, individets evne til bevidst eller ubevidst at afskære interviewerens fra sandfærdige oplysninger, retrospektiv fortolkning osv. må man betegne de data, som er fremsat som ”*fair approximations, but only approximations of the fact.*” (Kinsey 1948:153) Kinsey-rapporten er et af de mest omfattende værker af sin art, og selvom det har nogle år på bagen og kun dækker den amerikanske befolkning, mener vi at de eksempler, vi her gengiver, viser at der faktisk kan være den forbindelse mellem angst og lyst som Freud og Kierkegaard antager.

Kinsey kommer i sine undersøgelser flere steder ind på en forbindelse imellem angst eller frygt og seksuelle reaktioner. I *Sexual Behavior in the Human Male* beskriver han drengebørns forskellige erotiske eller seksuelle oplevelser før puberteten. Ifølge Kinsey, kan helt små børn få erektion af den mindste berøring eller bevægelse, uden at det er i forbindelse med en seksuel oplevelse i øvrigt. Kinsey henviser til Ramsey, som efter interviews med 291 drengebørn lavede en liste over de forskellige ikke-

seksuelle kilder til erektion de havde oplevet³. Her nævnes flere angstfyldte eller skræmmende oplevelser, såsom afstraffelse, at være alene om natten, mareridt osv. (jf. Kinsey 1948:164). "*The record suggests that the physiologic mechanism of any emotional response (anger, fright, pain etc.) may be the basic mechanism of sexual response. Originally the pre-adolescent boy erects indiscriminately to the whole array of emotional situations, whether they be sexual or non-sexual in nature.*" (Kinsey 1948:165).

Efterhånden som børnene bliver ældre, skal der en mere direkte fysisk påvirkning til eller en psykisk oplevelse af mere tydelig seksuel karakter. Kinsey nævner ikke Freud direkte i denne sammenhæng, men konkluderer altså næsten det samme som Freud gør i sine *Tre Afhandlinger om Seksualteori* nemlig, at enhver form for følelsesmæssig ophidselse hos barnet, kan føre til en seksuel reaktion og at dette er det første tegn på den angstlyst, som for voksne også er seksuelt betonet.

I hans undersøgelse af kvindens seksualitet finder man andre eksempler på denne forbindelse, dog uden at Kinsey selv uddyber fænomenet nærmere. Statistikken vi her gengiver er fra Kinseys kapitel om psykologiske årsager til seksuel respons og omhandler mænd og kvinders ophidselse i forbindelse med sadomasochistiske historier. Selvom Kinsey er meget grundig med sine beskrivelser, blandt andet af noget så simpelt som tungekysset, gør han desværre ikke så meget ud af at forklare hvad han mener med sadomasochisme - hvad det indebærer.

³ Ramseys historier er en del af grundlaget for Kinseys undersøgelse

Arousal from sado-masochistic stories

EROTIC RESPONSE	BY FEMALES	BY MALES
	%	%
Definite and/or frequent	3	10
Some response	9	12
Never	88	78
<hr/>		
Number of cases	2880	1016

(Kinsey 1953:677)

Kinsey fremhæver dog, at dette er tal for, når personer har fantasier og hans undersøgelser om direkte fysisk stimuli i form af bid viser et større antal, som reagerer seksuelt på sådanne (jf. Kinsey 1953:678). Han har ikke her nogle bredere eksempler med sadomasochisme eller anden smerte i forbindelse med sex, men siger blot, at det kan være svært at vide om det er selve den fysiske smerte, der er ophidsende, eller om det er den psykologiske oplevelse, der er årsag til tilfredsstillelsen. I forhold til vores fokus på thrills er det vigtigt at vide om seksuel ophidselse ved smerte, er en fysisk og naturlig reaktion eller en psykologisk og mere individuel reaktion. Vi valgte bl.a. statistikken herover, da den omhandler historier og fantasi og ikke nogen form for fysiske stimuli. At 12 procent af kvinderne reagerer på sadomasochistiske historier viser, at der kan være en rent psykologisk forbindelse imellem angstfyldte situationer og lystfølelse. Dog kan det spændende, ved en sadomasochistisk oplevelse være en sadistisk, såvel som en masochistisk, nydelse. Altså en mere aggressiv og voldelig, end en direkte angstfyldt oplevelse. Endnu et eksempel findes i Kinseys kapitel om masturbation, hvor han angiver, at over 4 procent af de adspurgte kvinder mindst én gang, har fantaseret om sadomasochistiske situationer (jf. Kinsey 1953:164). Heller ikke her skelner Kinsey imellem den sadistiske og masochistiske del af sadomasochisme.

Dream Content Without Overt Experience

	WITHOUT ORGASM	WITH ORGASM	WITH ANY DREAM
	%	%	%
Dreams of coitus (not rape)	36	10	46
Dreams of rape	4	2	6
Dreams of petting	6	1	7
Dreams of homosexual contacts	16	7	23
Dreams of animal contacts	2	4	6
Sado-masochistic dreams	2	1	3
Dreams of pregnancy and childbirth	13	2	15
Number of females whose dreams precede experience			622

(Kinsey 1953:213)

Det næste eksempel som ses herover, viser hvad de adspurgte kvinders seksuelle drømme om natten har indeholdt. Desværre uddyber Kinseys undersøgelser ikke kvinders forhold til voldtægt i større grad, men her kan man se, at 2 procent af kvinderne oplevede at få en orgasme i en drøm om voldtægt. Skemaet omhandler de drømme hvor kvinden ikke havde nogen tidligere erfaring med oplevelsen. De kvinder, der f.eks. drømmer om voldtægt, har ikke oplevet voldtægt i virkeligheden. Hvorvidt kvinderne synes drømmeoplevelsen var behagelig eller ej, får man ikke noget direkte at vide om, men faktisk er det ikke så vigtigt for vores opgave, da man her tydeligt ser en psykologisk forbindelse imellem oplevelser, der normalt anses for angstfyldte og lyst i form af orgasmen. Hvorvidt 2 procent er en stor eller lille del, kan diskuteres, men der er ingen tvivl om, at det er rigeligt til at påvise en sammenhæng.

Et af problemerne ved Kinseys arbejde er, at han kun dækker den amerikanske befolkning og ikke mindst, at han ofte har undgået sorte eller tidligere straffede

personer. Hans grund til denne opdeling er, at han mener disse gruppers erfaring afviger for meget fra den øvrige del af befolkningens. Ved, til tider, at fravælge disse grupper, kan han have gået glip af visse detaljer ved amerikanernes seksuelle vaner, men det har ikke den store betydning, for de statistikker vi har brugt. Hvad der dog kan være af relevans er at finde eksempler fra andre befolkningsgrupper end USA. Til det formål har vi kigget på Ford og Beachs undersøgelser af seksualvaner.

Ford og Beachs undersøgelse er kommet til verden ud fra en forestilling om at ”... *en undersøgelse af menneskets seksualvaner kun kan have virkelig værdi, hvis et stort antal vidt forskellige kulturer er blevet undersøgt med det formål at erkende forskellene og lighederne i seksualvaner og seksuallove.*” (Ford & Beach: 8). Derfor har de undersøgt, enten ud fra egne empiriske undersøgelser eller andres, ca. 190 mere eller mindre primitive samfunds seksualvaner og -love. Oftest kommer Ford og Beachs oplysninger, om det amerikanske samfund, fra Kinsey-rapporten. Deres arbejde er langt fra så omfattende eller beskrivende som Kinseys, derfor vi har valgt bare at tage et par enkelte eksempler til støtte Kinseys observationer.

Hos Ford og Beach er menneskets lyst til smertefuld sex et ret centralt emne, hvor det ikke er nærmere beskrevet i Kinseys rapport. De bruger flere eksempler fra andre dyrearter og specielt pattedyr til sammenligning med deres observationer hos mennesker. Også når det drejer sig om det naturlige ved smertefuld sex, nævner de kattedyrene, primater og gnavere, hvor hannen udviser en vis grad af aggressivitet. De nævner det kulturelle fænomen, at hvis en kvinde kradser sin mand under akten, er der bevis for, i deres tværkulturelle vidnesbyrd, at han vil kradse hende, og hvis han bider hende, vil hun bide ham. De beskriver forskellige former for smertefuld parring hos disse befolkningsgrupper og mener, at det spiller en central rolle for mange af disse samfund. ”*I nogle andre samfund end vort eget forekommer der en forbløffende mængde former for seksualvaner, der påfører smerte i forbindelse med samleje.*” (Ford & Beach 1953:63). Da Ford og Beach baserer deres bog på

observationer, kan man ikke skelne så let imellem fysisk og psykisk stimulation, men en sammenhæng imellem angst og lyst oplevelser er tydelig.

BALINT

Vi har valgt at medtage Michael Balints teori om thrill, idet vi finder hans tanker interessante i forhold til Freuds og Kierkegaards angstteorier. Derudover eksisterer der ikke andre værker omhandlende specifikt angstlyst. Vi fandt det nærliggende at benytte Balint, idet han bygger videre på Freuds teori om sammenhængen mellem angst og lyst. Freud selv forsøgte aldrig at forklare, hvorfor vi søger disse thrills. Desuden er Balints interessesfære overensstemmende med vores, vedrørende forlystelser og andre thrills.

Thrills

Ungareren Michael Balint (1896-1970) beskriver i sin bog "Thrills and Regression" hvordan mennesket søger eller skyr forskellige former for thrills og de forskellige psykologiske mekanismer forbundet hermed. Thrills er på dansk angstfyldte oplevelser. Michael Balint er uddannet biokemiker og freudiansk inspireret psykoanalytiker.

Balint tager i sit værk udgangspunkt i forlystelsesparker og de forskellige oplevelser de tilbyder. Han deler de forskellige oplevelser op i flere kategorier, men han finder, at de to mest interessante forlystelser er dem, der henvender sig til de aggressive nydelser. Dette kan eksempelvis være det muntre køkken og skydeteltene, og nydelser forbundet med svimmelhed og tab af balance, såsom karruseller og rutsjebaner. Balint beskriver den gruppe af forlystelser, som henvender sig til de

aggressive nydelser, som en mulighed for at tilfredsstille de meget primitive instinkter. Inden for psykoanalysen anses de første primitive instinkter som 'orale', da barnets første instinkt er at indtage føde. Primitive instinkter hos voksne kan derfor vise tilbage til denne tid, hvor barnet kun lever efter sine instinkter i den såkaldte 'orale fase'. Så simpelt er det dog ikke for Balint, der påpeger, at deltageren ikke kun har mulighed for at være aggressiv, men ligefrem opfordres til det og belønnes. Jo mindre angst og jo mindre hæmmet deltageren føler sig, des mere destruktiv er han og miljøet i tivoliet viser ingen modstand, men tilbyder ligefrem sig selv som mål for aggressionerne (Balint 1959:21). Balint ser her et forhold, der minder om den primære kærlighed, hvor kun barnet har behov og miljøet tilpasser sig efter barnet. Dvs. det udelukkende er gæsten i tivoliet, som barnet i forhold til moren, der stiller krav til miljøet og ikke omvendt, idet tivoliet ønsker gæstens aggressivitet mod aktiviteterne. Der er altså total harmoni mellem gæstens ønsker og krav og tivoliets ønsker og krav.⁴ Den anden gruppe af nydelser, som er forbundet med karruseller og rutsjebaner, er endnu mere komplicerede, men her er angstlysten tydeligere. Alle disse forlystelser er designede til at frembringe angst hos deltagerne ved hjælp af højder, hastigheder eller tab af balance. Man fjerner simpelthen den faste grund under fødderne for at opnå et thrill.

Der er ifølge Balint altid en ydre fare, som man er bevidst om og frivilligt udsætter sig selv for, med næsten fuld tillid til, at det altid ender godt. Et mere primitivt og ufarligt eksempel er børns leg, der ofte er bygget op om samme principper. Balint nævner en simpel tagfat-leg, hvor børnene står i et 'helle', som de frivilligt forlader, med risiko for at blive fanget. Der findes de samme grundlæggende elementer i en skræmmende rutsjebane og i børns fangelege. Den ydre fare, repræsenteret af fangeren i børnenes leg og faren ved højderne og farten ved rutsjebanen, er grundlæggende det samme element. Børnene forlader deres 'helle', ligesom gæsten forlader jorden, hele tiden med den sikre overbevisning, at de vil komme sikkert

⁴Vi uddyber forholdet om primær kærlighed i afsnittet 'Regression'

tilbage til jorden eller 'helle' igen. Det er de samme grundlæggende mekanismer, der gør sig gældende, om end faren ikke er lige så stor i skolegården, eller hvor børn ellers leger.

Ligeledes ser vi hos akrobater og artister i forlystelsesparken det samme mønster. Her lever publikum så at sige gennem artisten, der f.eks. forlader platformen for at balancere på en line og til sidst ender tilbage i sikkerhed på platformen. Hos tilskueren styrkes hans thrill i takt med, at akrobaten eller artisten fjerner sig længere og længere væk fra den sikre jord. Hvorvidt et menneske så nyder sit thrill eller ej, når han ser akrobaten udføre sit stunt, eller han selv er deltager, kommer an på den type af menneske man er.

For nemhedens og overskuelighedens skyld har Balint opfundet to forskellige begreber til at beskrive disse to grundlæggende persontyper; nemlig den *filobate* og den *oknofile*. Begreberne stammer fra græsk. Oknofil betyder at skrumpe, at tøve og at klynge sig til. Filobat betyder 'den som går væk fra den sikre jord'. Kort sagt er den filobate en, der søger disse 'thrills' eller angstlystoplevelser og den oknofile én, som undgår eller frygter dem. Balint ser disse mennesketyper som ekstremer og det er aldrig tilfældet, at et menneske udelukkende er filobat eller oknofil; altså langt de fleste mennesker er en blanding mellem disse to persontyper. Umiddelbart vil de fleste tænke, at den oknofile mennesketype er den mest basale og instinktive. Ifølge Balint er det dog ikke så simpelt, idet det skal medtænkes, at kronologien vedrørende de to typer, er anderledes og dette vender vi tilbage til senere i afsnittet 'Regression'.

De to persontyper

De to persontypers opførsel og kropsholdning og i særdeleshed symbolværdien heri, lægger Balint meget vægt på i sin redegørelse af begreberne. Den oknofiles opførsel er meget ydmyg og frygtsom, kendetegnet ved en impulsiv griben efter faste objekter

eller ligefrem en kravlen og kryben, som om man forsøger at holde fast i den faste jord. Den filobate derimod er kendetegnet ved en selvsikker opførsel og en oprejst potent stilling med hænderne fri. Netop, at det er symbolværdien heri, der er vigtig, må man huske. Det skal altså ikke forstås på den måde, at den oknofile persontype kravler hen ad fortovet, ej heller, at den filobate nødvendigvis er rank som et lys, men det er et symbol på deres objektrelationer og personlighed. Hvis man endnu en gang forestiller sig en cirkusartist, der går på line, bliver det altid anset som ekstra farligt eller imponerende, hvis han ikke har noget i hænderne – man er mindre imponeret, hvis han kravler frem på alle fire og holder fast i linen med begge hænder. Den filobate type er oprejst og løftet fra jorden, hvorimod den oknofile stadig har en tæt kontakt til den trygge jord. Som tidligere nævnt, er det meget centralt for persontyperne, enten at være væk fra jordens sikkerhed eller ikke at være det. Balint antyder desuden, at den oprejste stilling kan symbolisere erektion og potens, men påpeger, at det kan være svært at sige noget sikkert om det (Balint 1959:28f).

De to persontyper kan ifølge Balint beskrives yderligere ved at uddybe deres forskelligartede objektrelationer. Objektrelationer betyder i psykoanalysen relationer mellem mennesker. Alle objektrelationer stammer ifølge Balint, fra den primære objektrelation, altså fra den primære kærlighed til moderen (Balint 1953:101). Alle senere objektrelationer viser tilbage til den primære kærlighed på en eller anden vis. Balint påpeger videre, at denne kærlighed ikke forbundet med nogle erogene zoner og er derfor ikke anal, oral eller lignende.

Den oknofile binder sig til objekter, der giver ham tryghed og undgår at slippe dem igen. Desuden har den oknofile et grundlæggende ønske om, at objektet frivilligt og villigt holder og beskytter ham. Men det, der netop kendetegner den oknofile, er, at han klynger sig til sit objekt, af frygt for objektet vil forlade ham og opnår så faktisk den stik modsatte effekt af sit grundlæggende ønske. I denne situation kan en vis

aggressivitet opstå, hvis han indser, at dette er tilfældet. Samtidig frygter han de fremmede objekter, indtil han finder ud af, om de forstyrrer eller forstærker hans tryghed.

Den filobate har det derimod bedst på de 'åbne vidder'. Med dette menes det mellemrum mellem objekterne, som den oknofile frygter. Modsat den filobate har den oknofile også et behov for fysisk kontakt, som også kommer til udtryk i hans klynge-mekanisme. Derimod har den filobate det bedre på afstand af sit objekt, men stadig i øjenkontakt med det. Dvs. at den oknofile helst vil have fysisk kontakt med sit objekt og den filobate helst visuel kontakt.

Den filobate benytter sig af sine objekter som redskaber for egen vinding, dog stadig afhængig af dem, men fuldt ud overbevist om, at han ved hjælp af sine egne evner kan overkomme alt. Hans objektrelation indebærer også, at han kan 'sætte' et objekt fra sig, forlade det og optage relation til et nyt. Dog kan denne evne til at bryde og danne objektrelationer først forekomme, når den filobate har accepteret følgende: at han selv og hans objekt kan eksistere hver for sig.

Regression og kronologi

Begrebet regression - og heraf verbet regrediere - betyder at man mentalt, som en forsvarsmekanisme, vender tilbage til et tidligere stadium eller en tidligere udviklingsfase. Dvs. når mennesker befinder sig i en farlig eller presset situation kan de reagere ved at regrediere.

Som tidligere nævnt er kronologien for de to typer regression anderledes, end man umiddelbart ville tro. De fleste vil nok finde, at den oknofile er mere primitiv end den filobate. Den filobates regression kan dog føres helt tilbage til, da barnet flød i fostervandet (Balint 1959: 84). Den oknofiles regression kan føres tilbage til, da man som et lille barn tror, at man er verdens navle. Hans regression kan ligeledes føres tilbage til den primære kærlighed, hvor barnet klynger sig til moderen.

Balint ser et problem i de to typers objektrelationer, idet den oknofile stoler næsten blindt på sine sikre objekter, mens filobaten er sikker på, at han kan håndtere de farer han bliver udsat for pga. sine egne evner og kan finde tilbage på sikker grund igen. Begge dele er lige usandsynlige og er et tegn på et primitivt verdenssyn. Et verdenssyn, der ifølge Balint hører til i den tidlige barndom og regressionen.

Den primære kærlighed findes i den tidligste barndom, hvor barnet endnu ikke skelner mellem den indre og ydre verden. Det klynger sig til moderen og skelner ikke mellem hvad der er godt for moderen og for sig selv og er omnipotent (almægtig). Faktisk er det misvisende at bruge almægtig på dansk, da der ikke er tale om nogen egentlig magt, det er ikke nødvendigt: alt *er* i harmoni. (Balint 1994:77) Barnet lever i en næsten formløs verden, hvor det selv er et individ, men det kan ikke skelne mellem sin egen indre verden og ydre verden. Barnet kan ej heller skelne imellem sin egen grænse og den ydre verdens begyndelse. Der er ingen ydre objekter, men kun venlige 'substanser'. Når barnet opdager, at der eksisterer ydre faste objekter, kan det reagere på mange måder. Der er ifølge Balint to basale mønstre mennesket kan følge: Det første er at skabe en oknofil fantasiverden, hvor faste objekter er troværdige, venlige og altid tilstede, når man har brug for dem. Det andet er at skabe den filobatiske verden, som viser tilbage til opfattelsen af, at verden er endeløs og harmonisk uden faste objekter. Alle ydre objekter er uforudsigelige farer eller udstyr/værktøj, der kan bruges eller smides væk. (Balint 1959:68)

Med denne redegørelse for persontypernes objektrelationer og regression, har vi fået en mulig forklaring på, hvorfor forskellige mennesker reagerer forskelligt på diverse thrills. Den oknofile skyr disse thrills, fordi han er angst for at forlade den sikre jord og sine sikre objekter. Den filobate derimod opsøger disse thrills, fordi de 'åbne vidder', som han søger, kan findes her. Det objektløse rum indeholder ingen svigefulde objekter, som kan svigte den filobate. Det er endnu en gang vigtigt at påpege, at disse objektrelationer ikke er relationer til ting, men til mennesker.

DISKUSSION

Hvis Kierkegaard, Freud og Balint kunne sætte sig ned sammen i dag, ville det så være dem muligt at besvare spørgsmålet; Hvad er angstlyst? De ville muligvis kunne komme frem til et delvist svar, men et endeligt svar ville de ikke kunne give på baggrund af hver deres teoretiske eller filosofiske baggrund. Det er der muligvis ingen, der er i stand til. Dog har vi nu muligheden for at danne os et indtryk af angstlystens mulige årsager samt funktioner ud fra Kierkegaard, Freud og Balints teorier om angst.

Tilsyneladende kan der ligge en forskel i netop årsag og funktion. For stiller vi os selv ovenstående spørgsmål kommer der hurtigt flere forskellige bud på, hvad angstlyst er for os, og hvordan det påvirker os individuelt. Og netop denne individualisme tager hverken Kierkegaard eller Freud højde for. De laver generaliseringer ud fra de betragtninger, de gør sig, og måske netop derfor er de heller ikke i stand til at kunne give et klart bud på, hvad angstlysten er for en størrelse.

Den første tanke vi som regel fik på spørgsmålet, om hvad der sætter lystangst i gang, var kedsomhed.

Kedsomhed

Det første tegn på kedsomhed, der blev set i den kristne verden må være, da Adam og Eva valgte at spise af Kundskabens Træ. Nogen ville muligvis kalde det andet, men i en verden, hvor alting er altid er det samme, kan det være fristende at kalde det kedsomhed. Adam og Eva havde fået forbud på at spise af Kundskabens Træ, og man kan antage, at for at bryde hverdagens kedsomhed var det at bryde denne regel præget af en vis angstlyst. Adam og Eva var de to første mennesker på jorden, der led af

mangel på stimulering, og netop denne mangel, mener vi kan føre til, at mennesket kaster sig ud i mere eller mindre hæsblesende angstfyldte oplevelser. Siden Adam og Eva er vores muligheder muligvis blevet større, men det samme er vores begrænsninger. Måske er vores hverdag i virkeligheden ligeså ensformig som Adam og Evas, såfremt man tror på den kristne skabelsesberetning. Kierkegaard mente, at angst kunne to ting; enten holde dig tilbage eller motivere dig. Det samme kan kedsomheden. En måde at bryde kedsomheden på, er ved at gøre det forbudte.

Dette kan være gældende hos folk, der begår utroskab. Det forbudte element, som går imod det almene moralske kodeks, der ser ned på utroskab, kan være en del af forklaringen. Kan det bortforklares som et urinstinkt - trangen til at forplante sig - eller skyldes det ren begær og fysisk tiltrækning af et andet menneske? Mange med længerevarende faste forhold, kender måske til følelsen af, at det går fra nyforelskelse til rutine på et tidspunkt, og kedsomheden eller lysten til rutinebrud kan udspringe i en form for utroskab. Vi mener, at det er noget individuelt, som får folk til at begå utroskab, altså at motiverne er forskellige. Dog med det fællestræk, at alle der gør det, ved at det er forkert ifølge hvad man kunne kalde "gældende samfundsnormer". Så man kan sige, at de kaster fornuften til side og lader følelserne regere. Men det er vel ikke nødvendigvis angstlyst, der styrer dette. Faktorer som bekræftelse og kedsomhed, kan også være medspillere i dette spil.

Angsten som urinstinkt?

I nutidens samfund er det sjældent, at vi behøver at flygte fra rovdyr, men de samme forsvarsinstinkter, der lå i stenaldermennesket, kan teoretisk set stadig ligge i mennesket. Såfremt de ikke bliver opfyldt naturligt, må vi selv skabe angstfyldte hændelser som f.eks. når unge begår indbrud uden noget andet formål end at de kan. Vores ydre rammer er ganske anderledes i dag og nødvendiggør derfor i nogen grad

at gøre disse tilsyneladende fuldstændige meningsløse hændelser. Hvorvidt angst er et urinstinkt eller ej, må dog være en fortløbende diskussion.

Vi er nået til et punkt, hvor den udvikling der sker, ikke længere er et spørgsmål om artens overlevelse, men snarere et spørgsmål om større komfort til arten homo sapiens. Man fristes næsten til at sige, at jo større komfort, desto større mangel på stimuli og trangen til at teste egne grænser ved bl.a. angstskabende situationer vil blive større. I dag kan vi holde kontakt med andre mennesker uden at bevæge os ud fra hjemmets trygge rammer. Vi kan tage en pille, hvis vi vil sove, eller en for at holde os vågne. Vores ansvar for eget liv bliver rykket længere og længere væk fra os selv, og måske netop derfor, ser vi denne stigning i angstlysten. Når man hopper ud fra et fly tager du helt og aldeles ansvar for dit eget liv og helbred, men når du sætter dig ind i et fly for at tage på charterferie, lægger du ansvaret for dit liv i pilotens hænder, med den absolutte forventning om at nå sikkert frem. Mange mennesker er dog i dag angste ved tanken om at flyve, men spørgsmålet er hvorvidt dette kan omtales som en angst eller snarere en frygt for noget konkret. En irrationel frygt, men dog en frygt for at flyet skulle styrte ned.

Jagten på den søde angst

Både Freud og Kierkegaard er inde på, at angsten bliver givet til mennesket i fødselsøjeblikket. Såfremt vi antager, at Freud og Kierkegaard, samt andre der deler deres opfattelse har ret, forklarer det ikke, hvorfor nogle mennesker er mere tilbøjelige til at være angste - eller deres modsætning; de som selv opsøger angsten. Balint giver med sine definitioner om henholdsvis den oknofile og den filobate en mulig forklaring på dette. Vi har tidligere fastslået at den oknofile binder sig til objekter der giver ham tryghed, hvorimod den filobate har det bedst på de ”åbne vidder”. Hvis vi her fortsætter Balints tankegang, og antager at ethvert menneske har

behov for en vis mængde angst, kan denne forskel på mennesker muligvis søge at give en forklaring på hvorfor, at nogle mennesker ængstes nok af sig selv, mens andre ser sig nødsaget til at opsøge det angstgivende, for at få opfyldt deres behov. Umiddelbart kan denne forklaring virke lidt tynd. For naturligvis er mennesker forskellige og har derfor forskellige behov for stimulering. Balint forsøger dog selv at blødgøre sin opdeling af de oknofile og de filobate ved at sige, at man aldrig er enten det ene eller det andet. Og det kan han sagtens have ret i, men et eller andet sted virker det for nemt og forkert kun at skelne mellem to persontyper, og de forskellige grader, der ligger mellem disse to. Vi har før i diskussionen været inde på Kierkegaard og Freuds manglende evne til at tænke på individet, og i denne sag har Balint samme problem. Psykoanalysen fordrer mange generaliseringer, og netop de er måske det svage led.

Lad os vende tilbage til ovenstående spørgsmål; Hvorfor er nogen mennesker mere ængstelige og hvorfor opsøger nogle selv angsten? Et muligt svar kan være deres evne til at undertrykke angsten. Vi har i dag flere og flere muligheder for at undertrykke angst medicinsk og behovet for dette er stigende. Måske hænger dette sammen med den stigende grad af manglende stimulering. Såfremt angsten er et urinstinkt, gør vi så klogt i at forsøge at undertrykke det medicinsk eller er vi egentlig bedre tjent med at opsøge angsten?

Hvordan kan man egentlig svare på dette? Så længe vi ikke ved, hvorvidt det, at hoppe ud fra et fly, muligvis undertrykker en egentlig angst i personen eller forstærker denne kan den ene mulighed vel næppe anbefales frem for den anden. Skulle Freud have givet et bud på dette, ville han muligvis have foreslået at opsøge angsten selv, for på den måde at løse for de fortrængninger, der har ført til den egentlige angst. Kierkegaard ville givetvis have været enig, da du finder dig selv i angsten. Dette er selvfølgelig ord vi med største forsigtighed må forsøge at lægge i

munden på Kierkegaard og Freud, da hverken deres tekster eller anden litteratur kan give et konkret bud på det.

Ethvert menneske må indeholde en lyst, til at overvinde sine indre dæmoner og egen angst, for at få en selvtillid og et selvværd, der kan overføres til resten af personens liv. Derfor kunne man være tilbøjelig til at sige ja! – Lysten til at se angst i øjnene ved diverse mere eller mindre grænseoverskridende oplevelser kan kurere den egentlige angstfølelse. Hverdagens små angstprovokerende situationer sættes i perspektiv, når en større angst udligner en mindre. Det kan dog være problematisk at lave en sådan generalisering, da vi må antage, at ethvert menneske reagerer forskelligt på angst.

Den medicinske behandling giver en form for slumrende tilstand hvor følelser, gode som dårlige, bliver lagt på hylden, men faktum er, at det er ikke blot sundt at føle, det er også nødvendigt, såfremt man skal af med de fortrængninger, der forhindrer én i at leve. Denne slumrende tilstand kan man dog sagtens leve i uden nogen form for medicinsk behandling, og det er netop her angstlysten træder i karakter. Ekstreme handlinger giver os muligheden for at føle. Angst er også en følelse, og kan måske ofte afstedkomme andre følelser. Den følelsesmæssige hvirvelvind, man kan havne i efter eller under sådan en oplevelse, kan få én til at miste kontrollen for en stund. Vi lever i en verden, hvor det ikke er ”tilladt” at miste kontrollen, og derfor kan denne følelse være kærkommen. Kun på denne måde kan vi slippe det ansvar, vi har overfor os selv og andre, men det er kun en kortvarig flugt og kan derfor ikke være den rette måde til at finde os selv.

Når man mister kontrollen

Som netop konstateret lever vi nu i en verden, hvor det ikke er tilladt at miste kontrollen, hvilket kan være en motiverende faktor i sig selv til netop at slippe kontrollen. Der er de sidste årtier blevet ”døbt” flere og flere manier, som f.eks. ludomani. Er du manisk har du mistet kontrollen, og det er netop, hvad der sker, for ludomaner, der sætter deres tilværelse på spil i jagten på trofæet. Men hvad er det, der sætter dem i gang? Nogle satser deres eksistens grundlag væk, i håb om at blive styrtende rige. Er det kun drømmen om at vinde stort, eller ligger der også angstlyst bag dette? De går vel generelt efter at vinde det helt store, men når de så én gang har vundet forsvinder lysten ikke nødvendigvis af den grund. Altså kan man påstå, at de ikke er styret af fornuft, til men lysten og ønsket om at øge deres formue vel vidende, at de risikerer at miste det hele. Man kan vinde og tabe i spil, det er en reel risiko som man er klar over. Ligeså stor glæde der er over at vinde, ligeså stor er angsten for at tabe. Derudover må selve den fysiske beruselse et spil kan give, ligeledes siges at have stor, hvis ikke enorm, betydning.

Risikoen for at tabe i de såkaldte Virtual Reality spil er ligeledes til stede, men risikoen her kan virke meget mindre, da det ikke umiddelbart er noget vi kan føle direkte på, men hvad med de psykiske eftervirkninger? Har vi intet at tabe psykisk, såfremt vi overlader vores angstlyst til en kunstig verden?

Den kunstige virkelighed

Virtual Reality, computergenereret kunstig virkelighed, der måske primært bliver brugt som hjælpemiddel i filmindustrien, har de seneste år skudt frem som et behandlingstilbud til at kurere forskellige fobier som f.eks. araknofobi. Ved at sætte den angste person i et kunstigt univers omgivet af det som angstens umiddelbare genstand, mener man at kunne kurere deres fobier. Denne tankegang vil vi dog

umiddelbart sætte spørgsmålstegn ved. Kan man i en kunstig verden virkelig frembringe samme umiddelbare reaktion mod f.eks. edderkopper, som man ville finde i den rigtige verden. Man ser sin angst i øjnene på denne måde, men umiddelbart kan det virke som at se verden gennem en stor glasrude. Endnu engang kan man frygte en kortvarig forbedring, der ikke vil fjerne angstens egentlige genstand.

Derfor ville det være naturligt at antage, at virtual reality's anden funktion heller ikke kan fungere. Det kan give en mulighed for at gennemleve en surrealistisk virkelig angstfyldt situation, som f.eks. deltagelsen i en krig, uden personen bliver udsat for den reelle fysiske fare. Men vil denne falske påvirkning være tilstrækkelig for f.eks. den filobate og vil den oknofile finde det for voldsomt? Man kan ikke påstå, at den reaktion, der sker i personen, er den samme i den kunstige verden som i den virkelige verden.

Og så alligevel. Freud startede ud med sin fri associationstræning, hvor han lod patienten selv tale sig ud af den angst, der havde sat sig fast som en fortrængning. Man fristes til at sige, at virtual reality giver samme mulighed. Vi kan kredse rundt om det egentlige problem uden virkelig at tage hul på det og på den måde muligvis få løst det egentlige problem. Freud og Kierkegaard var som nævnt enige om, at patienten som oftest ikke selv ville være klar over, hvori problemet i virkeligheden lå.

Vi skal senere komme ind på gyserfilm, der i en vis grad giver samme mulighed for at få opfyldt angstlysten.

Kvinder og mænd

Kierkegaard og Freud antager, at mænd og kvinders angst er forskellig. De taler om seksualangst, men dette må kunne overføres til angst generelt. Tilbage i Kinsey-afsnittet konstaterede vi, at 2 procent af de kvinder, der deltog i undersøgelse, havde

haft orgasme i forbindelse med en drøm om voldtægt. Selvom der her måske *kun* er tale om 2 procent, kan dette hænge sammen med antagelsen om, at kvinder kan have tendens til at forbinde angst med sex og omvendt, mens mænd i højere grad forbinder sex med aggressivitet. Sat på spidsen kan dette betyde, at kvinder vil tages, mens mænd vil tage.

Et typisk billede kunne være kvinden og manden i biografens mørke. Der sker noget uhyggeligt (angstskabende) på lærredet. Kvinden skrider. Manden rykker måske lidt i sædet. Netop gyserfilm viser om noget den forskel i angst, der kan ligge mellem mand og kvinde. Ikke kun i graden af angst, men også i hvordan den kommer til udtryk. Freud er af mange blevet beskyldt for at være chauvinistisk og denne tankegang havde muligvis været helt i hans boldgade. For hvis vi mærker efter, er der så ikke forskel på mænd og kvinder, og deres evne til at blive forskrækket og i sidste ende angste? Kierkegaard talte om de sanselige kvinder, og selvom feminister har gjort deres siden Kierkegaards samtid, så kan man godt være tilbøjelige til at give ham ret. Uden dog at skulle virke nedladende eller fordømmende overfor kvinder. For at være mere sanselig er bestemt ikke en dårlig egenskab at have.

Hvis vi går tilbage til manden og kvinden i biografens mørke er genren gyserfilm formodentlig den mest almindelige form for angstskabende oplevelse. En vi alle kan have uden, at det har fysiske konsekvenser for os.

Gys og gru

Til forskel fra de fleste andre angstlystopplevelser er man ikke udsat for en reel fare, når man ser film, men er derimod tilskuere. Balint beskriver et lignende fænomen, når tilskuere ser en cirkusartist udføre et halsbrækkende stunt og derigennem føler et thrill. Han beskriver ikke nogen bestemt forskel på at overvære eller udføre en sådan

handling, men det virker som om denne form for andenhånds thrills giver de mennesker, der ellers har oknofile træk, en mulighed for at opleve angstlysten, uden at være i nogen reel fare selv.

Denne tilskuerrolle ser vi ikke kun i forbindelse med akrobater og gyserfilm, men også mere tragiske hændelser, som f.eks. biluheld, tiltrækker ofte et publikum. Denne interesse i virkelig død og ødelæggelse, ser man igen efter internettets udbredelse, hvor interessen for voldelige eller frastødende filmklip har været stor. Som med biluheldet er man ikke bare tilskuer til en fiktiv scene eller et thrill fyldt stunt, men en virkelig hændelse som henrettelse, uheld, katastrofer og lignende. Det på en gang frastødende og tiltrækkende ved disse film, kunne måske sættes som det, at man her ved at se andres endeligt, i sidste ende bliver konfronteret med sin egen dødelighed.

I ældre gyserfilm var det uhyggelige ofte usandsynlige monstre, som vi godt vidste ikke eksisterede. Tiderne har ændret sig og det som skræmmer folk ligeså. I dag oplever vi i langt højere grad monstre, som vi kan genkende, måske ikke fra vores hverdag, men de er dog genkendelige. Det løb os koldt ned af ryggen, da Hannibal Lector skulle have en ven til middag i *Ondskabens Øjne* eller da den kappeklædte morder ringede i *Scream* for at høre, hvilken gyser der er bedst. Fysiske personer har vi nemmere ved at forholde os til, men på trods af den fysiske genkendelse forbliver monstret som regel ukendt eller skjult for tilskueren, eller bliver først synligt til sidst i filmen. Denne form for angsts-kabelse i tilskueren kan sammenlignes med Kierkegaards angst for intet - idet det her er det objektløse, det man netop *ikke* ser, men kun fornemmer, der skaber angsten.

Underholdningsbranchen spiller i dag i høj grad på deres viden om, at lyst hænger sammen med angst, og derfor er gyserfilm ofte en blanding af sex og frygt, som ubevidst bundet ud i en form for pirring hos nogle mennesker. Man kan tale om en

form for universel spændingskurve, som groft sagt er ens i alle henseender, der handler om lyst. Visse film bygges helt bevidst op omkring denne kurve og sørger for på den måde, at man oplever samme lyst eller pirring som i det seksuelle. I bund og grund handler denne tankegang om, at mennesket er et seksuelt væsen, som gerne vil underholdes og have egne behov opfyldt. Der er ikke noget nytænkning over dette, men det virker stadig, når en film skal sikres succes.

At angst og sex hører sammen er der flere, der har skrevet om og især vores to teoretikere, er på det punkt enige om sammenhængen. Filmproducer og instruktør Steven Spielberg fortalte i sin tid, at han havde lavet filmen *Jaws*, ved netop at studere den seksuelle spændingskurve og dernæst bygge filmens spændingsmomenter op derefter.

Med al den eksponering, der er af sex i dag, en form for pornificering i hverdagen hvor de fleste produkter i reklamebranchen bruger sex som lokkemiddel, kan det være svært at få øje på en forbindelse med angst. Det er nærmest blevet hvermandseje og selv børn i 12-13 års alderen, har ikke bare et stort kendskab til sex og porno, men har også en stor åbenhed over for det. Skammen er måske ikke væk, men den virker mindre dominerende. Alligevel spiller horrorgenren stadig meget på sex og erotik – måske endda mere end førhen.

Lyst

Det er dog vigtigt at fastslå, at lyst ikke altid er ensbetydende med sex, men sex er som lystfølelse nemmest for mennesket at genkende. Lysten hænger sammen med alle de drifter, som skal sørge for artens overlevelse, f.eks. indtagelse af mad, sex og søvn. For Freud hang lyst definitivt sammen med sex og han baserede, som allerede nævnt, også mange af sine teorier på denne formodning. Det var et punkt han fik meget kritik for, og med rette. Han overså nemlig også, at lyst netop er så meget

andet end blot lyst til sex. Lyst kan også være til f.eks. god mad, en hyggelig gåtur, lidt sofahygge eller til at slå, så derfor er det ikke kun seksuelt betonet, men noget rart, som kan sætte lidt ekstra krydderi på tilværelsen. Et supplement til hverdagen. Derfor kan det også være farligt at lave en formodning om, at angstlyst konsekvent hænger sammen med seksuelle undertrykte følelser, som f.eks. Freud antyder.

Ekstremsport

Det måske mest ekstreme udtryk for angstlyst er det, som vi kender som ekstremsport. Vovehalse, der bevidst jagter det grænseoverskridende ved forskellige former for ekstremsport, med livet som indsats. Her taler vi naturligvis om faldskærmsudspring, bungeejump, skydiving m.v. De findes i alle afskygninger og i forskellige angstskabende niveauer. Som vi har været inde på tidligere, var det også her vores interesse startede, men under arbejdet med projektet har vi måtte erkende, at angstlyst er så meget mere end at hoppe ud fra et fly iført faldskærm.

Det ændrer dog ikke ved ekstremsportens funktion, som det måske ypperligste middel mod mangel på stimulering, kedsomhed og trangen til angst. Det er muligt at konfrontationen med muligheden for at dø, bekræfter udøverne i deres egen dødelighed og dermed styrker lysten til at leve. Hvis man sætter det lidt på spidsen og ser det fra et Kierkegaardsk synspunkt, så kan man sammenligne det med Adams indsigt i frihedens virkelighed med mulighed for muligheden. Forstået på den måde, at i og med disse vovehalse har muligheden for at tage deres egen dødelighed til revision, og nyde den frihed det giver at vide, at man endnu en gang har snydt døden - som der må siges at være den mest uønskede mulige konsekvens vores handlinger kan udmunde i. Det er vel også friheden, de søger at kunne sætte sig udover de fysisk satte rammer og mærke at de lever. Allerede inden de springer ud af flyet, har de på jorden taget valget om, at de vil gøre det, og hermed ses frihedens valg med mulighed

for muligheden. Men det er måske at overfortolke Kierkegaards oprindelige intention med sætningen.

Som noget nyt er forskellige handelsskoler begyndt at tilbyde ekstremsportsbegivenheder til deres elever i håbet om at skabe større koncentration i undervisningen. De kalder det muligvis selv et forsøg på at skabe et socialt miljø, der tilsyneladende skulle mangle på landets handelsskoler, men under antagelsen af, at angst er et urinstinkt i mennesket, der skal opfyldes for, at mennesket kan fungere, er det måske ikke så dum idé, såfremt de ønsker koncentrerede og motiverede elever.

Vi har været rundt om flere forskellige aspekter af angst og angstlyst, og vender vi nu tilbage til det imaginære bord med Kierkegaard, Freud og Balint, ville de uden tvivl have en masse kommentarer til de punkter, vi har hevet frem under denne diskussion. Som udgangspunkt ville de sikkert have en del at sige blot udfra de forskelligheder, der har været i tid og rum mellem dem, men mon ikke de ligeledes kunne fortsætte med at diskutere om hvorvidt angst er et urinstinkt eller ej. Om angst er et reelt behov, der skal dækkes og hvorvidt vi skal søge at skabe kunstige muligheder, for at dække disse behov og at undgå de fysiske skader mennesket nu engang risikerer.

KONKLUSION

Ud fra Kierkegaard og Freuds angstteorier synes vi at have opnået forståelse for begrebet angst. De to repræsenterer vidt forskellige indgangsvinkler til angsten og deres teorier bliver som følge af dette også forskellige.

Kierkegaard ser angsten som et grundvilkår i det at eksistere og være menneske og at den følger os livet igennem. Dertil kommer det dog, at angsten ændrer udtryk i forbindelsen med individets udvikling. Kierkegaards syn på angst er fremadrettet, idet han understreger menneskets fokus på det kommende.

Kierkegaard har en etisk dimension med i sin forklaring af angst. Den kendetegnes ved at mennesket, som følge af ånden, er et sammensat væsen, hvis opgave det er at indse nødvendigheden i at få denne sammensætning til at bestå og fungere. Således at muligheden for ens eksistentiale udvikling foreligger .

Modsat Kierkegaard ser Freud retrospektivt på angsten. Han beskriver både den angst, der kommer til udtryk gennem neurosen eller andre psykiske problemer, samt hvordan angsten spiller en rolle i menneskers udvikling. Angsten er den affekt, der følger frygten for ens egen libido, og kommer som en følge af fortrængninger.

Et lighedspunkt for Kierkegaard og Freud i deres angstanalyser er angstlyst. Følelsen af lyst og angst kan opstå på en og samme gang i angstprovokerende og angstfyldte situationer. Kierkegaard antyder flere steder i *Begrebet Angest*, at denne blandede følelse indtræder livet igennem. Blandt andet i menneskets frihed som han både ser som et gode og et onde. Freud ser angstlysten som noget, der udvikler sig i mennesket. Fra at være en ophidselse i barnet under bl.a. legen, til en nydelse ved angstfyldte situationer hos den voksne.

Hverken Kierkegaard eller Freud kommer nærmere ind på angstlysten. Derfor mener vi ikke, at de har kunnet give os et tilfredsstillende billede af denne følelse. Her har Balint bidraget til en dybere forståelse af angstlysten, med sine teorier om den oknofile og filobate.

Ud fra Kinseys undersøgelser, har vi fået påvist, at der i visse tilfælde er en tydelig sammenhæng mellem angstfyldte oplevelser og den seksuelle ophidselse.

Vi kan slutteligt konstatere, at både angst og angstlyst, i mindre eller større grad, er en del af alle mennesker og at det, som vi normalt ængstes for, ligeledes pirrer og tiltrækker os.

PERSPEKTIVERING

En interessant drejning vi kunne have arbejdet betragteligt meget mere på at analysere i rapporten, er i hvor stor grad et individs omgivelser har indflydelse på angstlysten. Her tænker vi specielt på, hvordan man påvirker og bliver påvirket af de grupper, man begår sig i. For ville der i grunden eksistere bungeejumping, riverrafting, faldskærmsudspring og lignende, hvis der ikke var nogen til netop at se på personen der kaster sig ud i det? Hverken Kierkegaard, Freud eller Balint syntes at beskæftige sig med den anerkendelse eller andre 'gruppegoder', man opnår ved at opsøge grænseoverskridende eller reelt farlige oplevelser.

Fører man denne sammenkobling mellem ekstrem adfærd og gruppeidentitet videre, kunne der tænkes adskillige svar på hvad, der ville drive én ud i situationer man ellers ikke ville opsøge. Her tænkes ikke på situationer, hvor mobning eller tvang indgår som et pressionsmiddel, men situationer hvor man frivilligt indlader sig på udførelsen frivilligt. Selv om der muligvis altid vil eksistere en vis påvirkning af et individ i en gruppe, fra selve gruppen, ville det være interessant at undersøge i hvor stor grad man i sidste ende presser sig selv ud i angstprovokerende situationer. Hvilken sammenhæng eksisterer der mellem individets lyst til at gøre det og frygten for at falde uden for gruppen. Hvad ønsker individet at opnå og hvad bliver, der reelt opnået?

For at afdække disse tanker, kunne man f.eks. underkaste ungdomsprogrammer som "Jackass"⁵ på MTV en akademisk analyse, kombineret med et dybdegående interview af personer, der udøver den ene eller anden form for ekstrem sport.

Denne analyse kunne herefter, sammen med de i vores rapport brugte teoretikere, bruges til at undersøge i hvor stor grad der er sammenhæng mellem individets opvækst, omgivelser og arv, og dennes lyst til ekstrem sport.

⁵ Meget populært program hvor en gruppe unge kaster sig ud i mere eller mindre halsbrækkende stunts, eller grænseoverskridende opførelser.

En sidste drejning man kunne lave på ovennævnte projektforslag, var at undersøge i hvor stor grad der kan sættes lighedstegn, mellem det at sætte sig i farefulde situationer og lysten til i fremtiden at opnå en parringssituation.

RESUMÉ

In our project we have been working with theories of the philosopher, Søren Aabye Kierkegaard, and the psychoanalyst, Sigmund Freud, concerning anxiety and its relation to thrills and pleasure. As we feel that in particular Kierkegaard is difficult to interpret, we have consulted secondary literature of a few theorists, which helped us understand some of the more difficult aspects of his work.

During our work with these theories, we found a primary interest in the lustful type of anxiety, which is why we chose the work on the subject by Michael Balint, a psychoanalyst.

Because none of the three theorists mentioned are using any empirical research, we chose examples from the work of Alfred C. Kinsey to support their theories about the connection between anxiety and pleasure. As Kinsey's studies are exclusively based on interviews with American men and women, we have referred to Clellan S. Ford and Frank A. Beach's cross-cultural studies as well.

By this work we feel that we have gained a satisfactory knowledge about anxiety and its connection with pleasure, viewed philosophically and psychoanalytically.

ABSTRACT

I vores projekt har vi forsøgt at få en forståelse af angst og angstlyst ud fra Freud og Kierkegaards teorier. Vi har benyttet visse sekundære værker, for at uddybe vores forståelse. Da vi finder angstlyst særligt interessant har vi brugt Balints teorier, som supplement til Freud og Kierkegaard.

Idet ingen af disse anvender empiriske analyser til at understøtte deres teorier, benytter vi eksempler fra Alfred Kinseys afhandlinger om menneskets seksualvaner, for at påvise sammenhængen mellem angst og lyst. Til sidst i rapporten har vi forsøgt at beskrive emnet yderligere gennem en mere åben diskussion.

Vi mener at vi med dette projekt har fået en bred forståelse af begreberne, og opnået en forståelse af menneskets forhold til angst og angstlyst.

LITTERATURLISTE

Primær

- Balint, Michael, Primary Love and Psyko-analytic Technique, **1953**, Da Capo Press,
- Balint, Michael, Thrills and Regressions, **1959**, International Universities Press, INC.
3. udgave
- Balint, Michael, Grundbristen, **1994**, Hans Reitzels Forlag
- Ford, Clellan S. og Beach, A. Frank, Seksual vaner, **1953**, Westermann
- Freud, Sigmund, Afhandlinger om seksualteori, **1985**, Hans Reitzels Forlag,
- Freud, Sigmund, Psykoanalyse; Samlede forelæsninger (nr. 25+32), **1994**, Hans
Reitzels Forlag
- Freud, Sigmund, Standard Edition vol. 3: On the Grounds for Detaching a Particular
Syndrome form Neurasthenia under the Description 'Anxiety Neurosis, **1968**,
London - The Hogarth Press
- Kierkegaard, Søren Aabye, Begrebet Angest, i Samlede Værker Bind 6, **1963**,
Gyldendal, 2. udgave
- Kierkegaard, Søren Aabye, Begrebet Angest, i Samlede Værker Bind 10, **1964**,
Gyldendal, 3. udgave
- Kierkegaard, Søren Aabye, Enten-Eller , **2004**, Gyldendal, 9. udgave, 1. oplag
- Kinsey, Alfred C., Sexual Behavior in the Human Male, **1948**, W.B. Saunders
Company
- Kinsey, Alfred C., Sexual Behavior in the Human Female, **1953**, W.B. Saunders
Company

Sekundær

Danielsen, Eric, Den ukendte Freud, **2000**, Dansk Psykologisk Forlag

Fromm, Erich, Freuds mission, **1983**, Hans Reitzels Forlag

Fromm, Erich. Freuds teorier – Deres storhed og begrænsning, **1980**, Hans Reitzels Forlag

Grøn, Arne, Begrebet angst hos Søren Kierkegaard, **1996**, Gyldendal

Jansen, Billeskov F.J., Kierkegaards liv og levned, **1992**, Rhodos

Nordentoft, Kresten, Kierkegaards psykologi, **1995**, Hans Reitzels Forlag,

Petersen, Ernst, 3 foredrag over emnet Begrebet Angst, **1953**, Ukendt Udgiver

Reitan, Rolf, At arve Freud, **1994**, Klim

Thielst, Peter, Kierkegaards filosofi og psykologi. **1992**, Hans Reitzels Forlag

Thielst, Peter, Livet forstås baglæns, men må leves forlæns, **2004**, Det lille forlag

Internetsider - maj 2005

dr.dk - <http://www.dr.dk/nyheder/indland/article.jhtml?articleID=250359>